

PODUZETNIČKA AKTIVNOST HRVATSKE U MEĐUNARODNOJ PERSPEKTIVI

Mrđanović, Matko

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:145:506516>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[EFOS REPOSITORY - Repository of the Faculty of Economics in Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Sveučilišni diplomski studij Poduzetnički menadžment i poduzetništvo

Matko Mrđanović

**PODUZETNIČKA AKTIVNOST HRVATSKE U
MEĐUNARODNOJ PERSPEKTIVI**

Diplomski rad

Osijek, 2023.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Sveučilišni diplomski studij Poduzetnički menadžment i poduzetništvo

Matko Mrđanović

**PODUZETNIČKA AKTIVNOST HRVATSKE U
MEĐUNARODNOJ PERSPEKTIVI**

Diplomski rad

Kolegij: Strategije rasta malih i srednjih poduzeća

JMBAG: 0010226437

e-mail: mrdjanovic89@gmail.com

Mentor: prof. dr. sc. Sunčica Oberman Peterka

Osijek, rujan 2023.

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Economics and Business in Osijek
University graduate study Entrepreneurial management and entrepreneurship

Matko Mrđanović

**ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF CROATIA IN AN
INTERNATIONAL PERSPECTIVE**

Final paper

Osijek, September 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

IZJAVA

O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI, PRAVU PRIJENOSA INTELJEKTUALNOG VLASNIŠTVA, SUGLASNOSTI ZA OBJAVU U INSTITUCIJSKIM REPOZITORIJIMA I ISTOVJETNOSTI DIGITALNE I TISKANE VERZIJE RADA

1. Kojom izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem kako je diplomski rad isključivo rezultat osobnoga rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu. Potvrđujem poštivanje nepovredivosti autorstva te točno citiranje radova drugih autora i referiranje na njih.
2. Kojom izjavljujem da je Ekonomski fakultet u Osijeku, bez naknade u vremenski i teritorijalno neograničenom opsegu, nositelj svih prava intelektualnoga vlasništva u odnosu na navedeni rad pod licencom *Creative Commons Imenovanje – Nekomercijalno – Dijeli pod istim uvjetima 3.0 Hrvatska*.
3. Kojom izjavljujem kako sam suglasan da se trajno pohrani i objavi moj rad u institucijskom digitalnom repozitoriju Ekonomskoga fakulteta u Osijeku, repozitoriju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku te javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).
4. Izjavljujem da sam autor predanog rada i da je sadržaj predane elektroničke datoteke u potpunosti istovjetan s dovršenom tiskanom verzijom rada predanom u svrhu obrane istog.

Ime i prezime studenta: Matko Mrđanović

JMBAG: 0010226437

OIB: 48522037164

e-mail za kontakt: mrdjanovic89mail.com

Naziv studija: Sveučilišni diplomski studij Poduzetnički menadžment i poduzetništvo

Naslov rada: **PODUZETNIČKA AKTIVNOST HRVATSKE U MEĐUNARODNOJ PERSPEKTIVI**

Mentor rada: prof. dr. sc. Sunčica Oberman Peterka

U Osijeku, rujan 2023. godine

Potpis Matko Mrđanović

Sažetak i ključne riječi - na hrvatskom jeziku

UVOD: Poduzetnička aktivnost pozitivno utječe na gospodarski rast, a važnu ulogu u tome ima kvaliteta poduzetničkog okruženja.

CILJ RADA: Cilj rada je prikazati poduzetničku aktivnost i poduzetničko okruženje Hrvatske u odnosu na poduzetničku aktivnost i karakteristike poduzetničkog okruženja Izraela. Na temelju te analize, cilj je doći do zaključka što Hrvatska može naučiti od Izraela u pogledu poticanja poduzetničkih aktivnosti u društvu i stvaranja poticajnog poduzetničkog okruženja.

RASPRAVA: Poduzetništvo je pokretačka snaga razvoja gospodarstva i društva općenito. Na razvoj poduzetničkih aktivnosti u društvu veliku ulogu ima poduzetničko okruženje, koje čine brojni akteri, koji svojim djelovanjem i međudjelovanjem mogu djelovati poticajno, ali i ograničavajuće u pokretanju i razvoju poduzetničkih aktivnosti pojedinaca. Global Entrepreneurship Monitor je najveće svjetsko istraživanje o poduzetništvu, koje, između ostalog, analizira i poduzetničko okruženje te donosi zaključke i preporuke o razvijenosti pojedinih komponenti tog okruženja. Hrvatska sudjeluje u GEM istraživanju od 2002. godine i rezultati tog istraživanja daju korisne informacije za analizu poduzetničkog okruženja u Hrvatskoj, kao i za usporedbu poduzetničkih okruženja Hrvatske i drugih zemalja, koje sudjeluju u GEM-u. Jedna od tih zemalja je i Izrael, koji je poznat i kao „start-up nacija“. Što ga čini drugačijim od Hrvatske i kako je Izrael razvio svoj poduzetnički eko sustav te što se može naučiti iz njegovog primjera tema je ovog diplomskog rada.

ZAKLJUČAK: Poduzetničko okruženje u Hrvatskoj još uvijek je ograničavajući čimbenik u razvoju poduzetničke aktivnosti. Glavni nedostaci, na kojima treba sustavno raditi su: nedovoljna razina aktivnosti za pokretanje novih poslovnih pothvata, nedovoljna razvijenost financijskog tržišta, mali udio rastućih poduzeća te administrativne prepreke. Izrael ističe svoje iznimno poticajno poduzetničko okruženje, koje je rezultat pažljivo koordiniranih vladinih politika i programa, razvijenosti financijskog tržišta i naprednog poduzetničkog obrazovanja. Ovi ključni faktori stvaraju podržavajući okvir za uspješno pokretanje i razvoj poduzetničkih inicijativa u zemlji.

Ključne riječi: poduzetnička aktivnost Hrvatske, Global Entrepreneurship Monitor, poduzetničko okruženje, poduzetnički ekosustav.

Abstract and keywords - na engleskom jeziku

INTRODUCTION: Entrepreneurial activity positively impacts economic growth, with the quality of the entrepreneurial environment playing a crucial role in this regard.

OBJECTIVE OF THE STUDY: The aim of this paper is to depict entrepreneurial activity and the entrepreneurial environment in Croatia in comparison to entrepreneurial activity and characteristics of the entrepreneurial environment in Israel. Based on this analysis, the goal is to draw conclusions about what Croatia can learn from Israel regarding the promotion of entrepreneurial activities in society and the creation of an enabling entrepreneurial environment.

DISCUSSION: Entrepreneurship is a driving force for economic and societal development. The development of entrepreneurial activities in society is significantly influenced by the entrepreneurial environment, which comprises numerous actors whose actions and interactions can either stimulate or restrict the initiation and development of entrepreneurial activities by individuals. The Global Entrepreneurship Monitor is the world's largest research project on entrepreneurship, which, among other things, analyzes the entrepreneurial environment and provides conclusions and recommendations on the development of specific components of this environment. Croatia has participated in the GEM research since 2002, and the results of this research provide valuable information for analyzing the entrepreneurial environment in Croatia and for comparing Croatia's entrepreneurial environment with that of other countries participating in GEM. One of these countries is Israel, known as the "start-up nation." What sets it apart from Croatia, how Israel has developed its entrepreneurial ecosystem, and what can be learned from its example are the topics of this master's thesis.

CONCLUSION: The entrepreneurial environment in Croatia still represents a constraining factor in the development of entrepreneurial activities. The main shortcomings that need to be systematically addressed include: insufficient activity levels for launching new business ventures, underdeveloped financial markets, a small share of high-growth enterprises, and administrative barriers. Israel emphasizes its exceptionally supportive entrepreneurial environment, resulting from carefully coordinated government policies and programs, a developed financial market, and advanced entrepreneurial education. These key factors create a conducive framework for the successful initiation and development of entrepreneurial initiatives in the country.

Keywords: entrepreneurial activity, Global Entrepreneurship Monitor, ecosystem.

SADRŽAJ

Izjava o akademskoj čestitosti

Sažetak i ključne riječi - na hrvatskom jeziku

Abstract and keywords - na engleskom jeziku

1. UVOD	1
2. CILJ I METODOLOGIJA RADA	3
3. PODUZETNIŠTVO I PODUZETNIK	4
3.1. Utjecaj poduzetništva na gospodarski razvoj	7
3.2. Global Entrepreneurship Monitor-najveće svjetsko istraživanje o poduzetništvu	10
3.3. Utjecaj pandemije na poduzetničku aktivnost	15
4. PODUZETNIČKA AKTIVNOST U HRVATSKOJ	17
4.1. Struktura poduzetničke aktivnosti	17
4.2. Rezultati GEM istraživanja za Hrvatsku	18
4.3. Poduzetničko okruženje (ekosustav)	22
4.3.1. Poduzetničko okruženje u Hrvatskoj	24
4.4. Utjecaj pandemije na poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj	31
5. PODUZETNIČKA AKTIVNOST U IZRAELU	34
5.1. Rezultati GEM istraživanja za Izrael	37
5.2. Struktura poduzetničke aktivnosti	40
5.3. Poduzetničko okruženje u Izraelu (ekosustav)	42
6. ŠTO HRVATSKA MOŽE NAUČITI OD IZRAELA U KONTEKSTU PODUZETNIČKE AKTIVNOSTI?	51
7. ZAKLJUČAK	53
8. LITERATURA	54
9. POPIS SLIKA	59
10. POPIS TABLICA	60
11. POPIS GRAFIKONA	61

1. UVOD

Poduzetnička aktivnost ima veliku ulogu u razvoju gospodarstva. Ona se prvenstveno ogleda u osnivanju i razvoju malih i srednjih poduzeća. Najveće svjetsko istraživanje o poduzetničkoj aktivnosti je *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM), koje je pokrenuto 1997. godine (Singer et al, 2022). s temeljnim istraživačkim pitanjem: izmjeriti i procijeniti razinu i opseg poduzetničke aktivnosti diljem svijeta, kao i razumjeti čimbenike koji pokreću ovu aktivnost i njezin utjecaj na gospodarski rast. Pružanjem detaljnih podataka o poduzetništvu, GEM pomaže kreatorima politike, academicima i praktičarima da bolje razumiju poduzetnički krajolik i razviju politike i programe za podršku (GEM izvješće, 2022).

Ovo istraživanje se provodi svake godine od 1999. i prati poduzetničku aktivnost u društvu kroz ranu poduzetničku aktivnost (do 42 mjeseca starosti), odrasla poduzeća, te poduzetničku aktivnost zaposlenika. GEM model opisuje interakciju između društvenih, ekonomskih i političkih institucija te osnovne uvjete potrebne za stvaranje novih poduzeća, njegovanje inovativnosti i kreativnosti te iskorištavanje novih tehnologija za rast i razvoj poduzeća te razvoj gospodarstva i društva u cjelini. Godišnja izvješća GEM-a pružaju vrijedan uvid u poduzetničku aktivnost, težnje i stavove pojedinaca u nizu zemalja i regija. Izvješća također pružaju informacije o poduzetničkom okruženju (ekosustavu) i uvjetima koji mogu poduprijeti ili omesti poduzetništvo. (GEM, 2023). Neki od GEM indikatora poduzetničke aktivnosti su: indikator poduzetnici „početnici“, koji uključuje sve nove poduzetnike koji nisu u polovanju duže od 3mj. Indikator novi poduzetnici odnosi se na poduzetnike čiji poduzetnički pothvat ne traje kraće od 3 mjeseca i duže od 42 mjeseca. Ukupna rana poduzetnička aktivnost (TEA) odnosi se na prve dvije skupine poduzetnike „početnike“ i nove poduzetnike. „Zreli“ poduzetnici su oni čije poslovanje traje duže od 42 mjeseca. Poduzetnička aktivnost zaposlenika odnosi se na poduzetničko ponašanje i aktivnost zaposlenika unutar poduzeća (Singer et al, 2022).

U sklopu ovog diplomskog rada rezultati GEM istraživanja za Hrvatsku sažeta su iz rezultata istraživanja i izvještaja za 2021. godinu (Singer et al. (2022), Što čini Hrvatsku (ne) poduzetničkom zemljom? Rezultati GEM Hrvatska 2021). Rezultati GEM istraživanja za Izrael sažeta su iz izvještaja GEM-a za Izrael za 2021. godinu te sažetog izvještaja autora Menipaz i Avrahami (2022), dostupnog na web stranici: [open \(gemconsortium.org\)](https://open.gemconsortium.org).

Poduzetnički ekosustavi predstavljaju mrežu organizacija, institucija i pojedinaca koji zajedno djeluju kako bi stvorili povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije. To uključuje različite dionike poput poduzeća, investitora, sveučilišta, istraživačkih institucija, vlada i nevladinih organizacija. Cilj je stvoriti dinamično okruženje koje potiče poduzetništvo i inovacije kroz suradnju, razmjenu znanja i resursa te pristup financiranju i tržištima (EU, 2023).

Izrael je već dugo poznat kao „Startup nacija“ s više od 6000 aktivnih startup-ova, što ga čini svjetskim liderom za startup-ove po glavi stanovnika. Izrael se svake godine sve više transformira i postaje „Scale-Up nacija”¹ (Korbet, 2019). S obzirom na navedeno Hrvatska ima puno toga za naučiti od Izraela, a više o tome govorit će se kroz ovaj diplomski rad.

¹ "Scale-Up nacija" je izraz koji se koristi za zemlje ili regije koje se posebno usmjeravaju na podršku i poticanje rasta i razvoja postojećih tvrtki, posebno malih i srednjih poduzeća, kako bi se povećao njihov obujam poslovanja i doprinijelo gospodarskom rastu.

2. CILJ I METODOLOGIJA RADA

Cilj rada je prikazati poduzetničku aktivnost Hrvatske u međunarodnoj perspektivi s naglaskom na usporedbu poduzetničke aktivnosti Hrvatske i Izraela. Na temelju te analize, cilj je doći do zaključka što Hrvatska može naučiti od Izraela u pogledu poticanja poduzetničkih aktivnosti u društvu i stvaranja poticajnog poduzetničkog okruženja. U radu je korištena deskriptivna metoda, vrsta istraživanja koja se fokusira na opisivanje karakteristika određene populacije ili fenomena. Cilj deskriptivnog istraživanja je pružiti detaljan i točan prikaz nečega, bez nužnog pokušaja objašnjavanja uzroka ili posljedica. Osim navedene metode napravljeno je istraživanje temeljeno na postojećim rezultatima. Ova metoda uključuje analizu i interpretaciju postojećih podataka, literature, istraživanja i dokumenata kako bi se došlo do novih saznanja ili boljeg razumijevanja određenog problema ili teme. Osim toga, ova metoda može uključivati i kritičku analizu i sintezu podataka iz različitih izvora kako bi se donijele zaključke ili oblikovala nova saznanja.

Rad započinje Uvodom te Ciljem i metodologijom. Treće poglavlje nosi naziv Poduzetništvo i poduzetnik te opisuje glavne značajke navedenih pojmova. U nastavku slijedi poglavlje gdje se opisuje poduzetnička aktivnost u Hrvatskoj dok je peto poglavlje fokusirano na indikatore poduzetničke aktivnosti u Izraelu. Poglavlje šest na osnovu prethodno skupljenih podataka dolazi do zaključaka o tome što Hrvatska može naučiti od Izraela, u kontekstu stvaranja i razvoja poticajnog poduzetničkog okruženja. U sklopu svakog poglavlja analiziran je utjecaj pandemije na poduzetničku aktivnost. U zaključku su prikazane relevantne činjenice i zapažanja autora temeljene na podacima unutar diplomskog rada. Cilj je ovog diplomskog rada je prikazati poduzetničku aktivnost Hrvatske u međunarodnoj perspektivi (s naglaskom na primjer Izraela), koristeći se primarno GEM podacima, kako bi došli do informacija i zaključaka kako unaprijediti poduzetnički eko sustav u Hrvatskoj, kako bi bio podržavajući za pokretanje i razvoj poduzetničkih pothvata.

3. PODUZETNIŠTVO I PODUZETNIK

Poduzetništvo se razvilo kao znanstvena disciplina posuđivanjem, nadogradnjom i prilagodbom teorijskih i konceptualnih radova iz područja kao što su sociologija, psihologija, antropologija, marketing, menadžment, financije, organizacijsko ponašanje i inženjering (Kuratko et al, 2015). Prema Tkalec (2011) „...*poduzetništvo je svaka aktivnost koja uključuje kreativnost, inovativnost, upornost, dosljednost, razumno preuzimanje rizika, odgovornost, samostalnost i dr.*“, a Cingula et al (2010) ističu kako poduzetništvo uključuje stvaranje novih ideja, proizvoda ili usluga. Poduzetnici su posvećeni svojim projektima i ulažu mnogo vremena i truda kako bi ostvarili svoje ciljeve. Uz to, poduzetništvo donosi potencijalne nagrade u obliku financijskog uspjeha, neovisnosti, profita, ali podrazumijeva i preuzimanja određenih rizika kako bi se ostvarili ti ciljevi.

Prema Garcia et al (2022) poduzetništvo je predmet proučavanja raznih stručnjaka jer je važan dio ekonomije, ima veliki utjecaj na gospodarstvo države i u stalnim je transformacijama. Poduzetništvo je u stalnim transformacijama jer se uvijek prilagođava promjenama u tehnologiji, tržištu i društvu. Postoje različite vrste poduzetništva grupirane u različite klasifikacije (Garcia et al, 2022):

-Neophodno poduzetništvo je jedno od najčešćih, a odnosi se na stvaranje dnevnog prihoda za život „bez ulaganja“. Pojam „bez ulaganja“ odnosi na to da nema ulaganja u poslovanje kako bi se poboljšalo poslovanje ili povećala profitabilnost. To može uključivati ulaganja u opremu, tehnologiju, obrazovanje ili marketing. s niskim razinama prihoda, korisnosti i imovine. Karakterizira ga nepostojanje planiranja ili vizije rasta za budućnost, zbog toga nema dodane vrijednosti ili perspektive na nacionalnim ili međunarodnim tržištima.

-Tradicionalno poduzetništvo odnosi se na poduzeća koja imaju rast zbog svoje konkurentske strukture, ali ne postižu ciljeve prodaje, profitabilnosti i visokih kriterija održivosti. Karakterizira ga to što njegovi proizvodi i/ili usluge nisu diferencirani, u nekim slučajevima nema obučenu radnu snagu, koriste malo tehnologija i općenito su formalizirani.

- Dinamičko poduzetništvo obuhvaća poduzeća koja imaju brz, profitabilan i održiv rast te reprezentativnu razinu prodaje nakon desetljeća poslovanja.

Još jedna od mogućih podjela prema Urbano et al (2022). je ona prema mjestu i načinu na kojem poduzetnik realizira vlastite ideje to su: korporacijsko ili unutarnje, obiteljsko poduzetništvo i poduzetništvo žena. Korporacijsko poduzetništvo odnosi se na proces stvaranja novih poslovnih

pothvata, proizvoda, usluga ili procesa unutar postojeće tvrtke. Uključuje iskorištavanje imovine tvrtke, tržišne pozicije, sposobnosti ili drugih resursa za stvaranje vrijednosti i generiranje novih tokova prihoda.

Korporacijsko poduzetništvo je važno jer omogućuje etabliranim tvrtkama da ostanu konkurentne i inovativne u poslovnom okruženju koje se brzo mijenja. Poticanjem kulture inovativnosti i poduzetništva unutar tvrtke, zaposlenici se potiču na kreativno razmišljanje i preuzimanje rizika, što dovodi do razvoja novih proizvoda, usluga ili poslovnih modela koji mogu potaknuti rast i profitabilnost (Urbano et al, 2022).

Poduzetništvo žena odnosi se na proces stvaranja, upravljanja i razvoja poslovnog poduzeća od strane žene ili grupe žena. Uključuje prepoznavanje prilika, razvoj i provedbu poslovnih strategija, upravljanje financijskim resursima i preuzimanje proračunatih rizika za postizanje poslovnih ciljeva (Yadav i Unni, 2016).

Obiteljsko poduzeće je profitabilna organizacija u kojoj na donošenje odluka utječu više generacija obitelji, u krvnom, bračnom ili posvojenom srodstvu, koje imaju mogućnost utjecati na viziju poslovanja i spremnost da tu sposobnost iskoriste za nastavak distinktivnih ciljeva (Diaz-Moriana et al, 2019).

Neizostavna komponenta gospodarskog rasta je inovativno poduzeće (Galović, 2016). Galović (2016) definira inovativno poduzeće kao „*poduzeće koje je primijenilo inovaciju u tijeku promatranog razdoblja*“. Također ističe da je za inovativno poduzeće neophodno da u poslovanje uključi inovativne aktivnosti.

Prema Galović (2016) „*Inovativne aktivnosti podrazumijevaju sve znanstvene, tehnološke, organizacijske, financijske i komercijalne napore koji vode do primjene inovacija, ili postoji namjera da dovedu do njihove primjene. Neke inovacijske aktivnosti su same po sebi inovativne, dok druge ne predstavljaju nove aktivnosti, ali su nužne za primjenu inovacija.*“

U zadnje vrijeme, sve više se govori o održivom poduzetništvu. Održivo poduzetništvo je vrsta poduzetništva koja se fokusira na rješavanje ekoloških problema i smanjenje negativnog utjecaja na okoliš (Drljača, 2012). Cilj je postići ravnotežu između gospodarskih sustava koje stvara čovjek i ekoloških sustava koji se moraju održavati u ravnoteži. To znači da održivo poduzetništvo nastoji pridonijeti održivom razvoju, odnosno ravnoteži između ekonomskog rasta i zaštite okoliša (Drljača, 2012). Održivo poduzetništvo ima utjecaj i na održivi gospodarski rast i promicanje održivosti kao važne odrednice gospodarskog razvoja.

Poduzetništvo je povezano s gospodarskim i neekonomskim aktivnostima koje potiču stvaranje radnih mjesta i poboljšanih proizvoda i usluga koje zahtijevaju globalna društva. Visoka kvaliteta poduzetničkih aktivnosti stvara pozitivne učinke na gospodarski rast, a time i poboljšanje poslovnog okruženja (Stoica et al, 2020).

Polazeći od osnove, etimološki, riječ poduzetnik dolazi od francuske riječi „entreprendre”, što znači „učiniti nešto” u srednjem vijeku izvorno se koristila u označavanju osobe koja je aktivna, odnosno ona koja „obavlja stvari“. Richard Cantillon prvi put je revolucionirao poduzetnički koncept u svom djelu “Essai sur la nature du commerce en general” 1755. godine. Još od davnina jedan od čimbenika po kojem se poduzetnik identificira je rizik. Poduzetnik je onaj koji kupuje proizvode ili usluge po određenim cijenama kako bi ih kombinirao za proizvodnju proizvoda i prodaju po nesigurnim cijenama, pri čemu se obvezuje na vlastite troškove. Nije sigurno hoće li osoba povratiti svoje ulaganje (Kaur i Bains, 2013).

Joseph Schumpeter istaknuo je da poduzetnik treba kombinirati različite čimbenike kako bi njegova poduzetnička aktivnost bila uspješna. Ti čimbenici uključuju kombinaciju resursa, inovativnosti, rizika i organizacije kako bi se stvorila nova vrijednost ili promijenila postojeća paradigma na tržištu. Schumpeter je vjerovao da je ključna uloga poduzetnika u tome da prepozna priliku i kombinira ove čimbenike kako bi ostvario poslovni uspjeh. Schumpeterova izjava da bi poduzetnik trebao obavljati svoj posao u kombinaciji s drugim aktivnostima znači da se poduzetnik ne bi trebao usredotočiti samo na jedan aspekt svog poslovanja, već bi trebao nastojati kombinirati različite čimbenike i resurse na inovativne načine za stvaranje vrijednosti. To može uključivati kombiniranje različitih vještina, tehnologija ili resursa za stvaranje novog proizvoda ili usluge ili pronalaženje novih načina za poboljšanje postojećih procesa ili rezultata. Kombinirajući različite čimbenike na inovativan način, poduzetnik može stvoriti vrijednost i potaknuti gospodarski razvoj. S druge strane, Knight, Marshal i Clark pretpostavili su da je poduzetnik osoba s vještinama upravljanja. Oni smatraju da poduzetnik treba imati poslovnu viziju, ali i zaposlenika koji može preuzeti ulogu šefa npr. izvršni direktor (CEO) (Carland et al, 1984). U tom kontekstu, posjedovanje upravljačkih vještina, poslovne vizije i zaposlenika koji mogu preuzeti vodeće uloge, kao što je CEO (glavni izvršni direktor), bilo bi važno za poduzetnika kako bi uspješno razvijao i upravljao svojim poslovanjem.

Prema Škrtić i Mikić (2011) uspješni poduzetnici posjeduju 6 osnovnih osobina koje su prikazane na slici 1.

Slika 1. Osobine poduzetnika

Izrada autora prema Škrtić, Mikić (2011).

Inovativnost se odnosi se na kreiranje nečeg novog, osmišljavanja novih ideja, proizvoda, usluga i sl. u postojećoj ili novoj organizaciji. Postizanje ciljeva zahtijeva preuzimanje rizika, dok je samouvjerenost povezana s visokim ambicijama vezanim uz uspjeh poslovanja. Što je veći ambicija veća je i razina samouvjerenosti. Uspjeh poduzetnika ovisi o njegovoj ustrajnosti i preuzimanje odgovornost za aktivnosti kao i posljedice. Poduzetnici imaju odgovornost prema samom sebi, prema pothvatu, prema društvu u cjelini (Škrtić i Mikić, 2011).

3.1. Utjecaj poduzetništva na gospodarski razvoj

Gospodarski razvoj se odnosi na proces kojim nacionalno gospodarstvo raste i mijenja se kako bi postalo naprednije (Chiappero-Martinetti, von Jacobi i Signorelli, 2015). To može uključivati poboljšanja u područjima kao što su produktivnost, razine prihoda i životni standard.

Gospodarski razvoj često se mjeri povećanjem dohotka po glavi stanovnika i poboljšanjem pokazatelja kao što su zdravstvo, obrazovanje i infrastruktura. Gospodarski razvoj je važan jer može pomoći u smanjenju siromaštva i poboljšanju općeg blagostanja stanovništva (Chiappero-Martinetti, von Jacobi i Signorelli, 2015). Tradicionalno ekonomski učinak zemlje vidi se kao funkcija inputa kapitala i rada u kombinaciji s tehničkim promjenama (Stam i Stel, 2011).

Jedan od temeljnih izazova svake nacionalne i regionalne ekonomije je utvrđivanje čimbenika gospodarskog rasta i razvoja. Neoklasične studije ekonomskog rasta istaknule su investicije u fizički kapital i rad kao glavne čimbenike povezane s gospodarskim rastom, dok teorija endogenog rasta dodaje faktor znanja (Dimand i Spencer, 2009). Uz tradicionalne čimbenike proizvodnje (kapital i rad), znanje ima značajan utjecaj na gospodarski rast. Nakon toga, istraživači su u neoklasični model uključili i druge čimbenike (inovacije, investicije, poduzetničke vještine i stvaranje novih tržišta) koji pokreću gospodarski rast, uključujući poduzetništvo (Acs et al, 2012). S navedenim se slažu Stoica et al (2020) te ističu kako je poduzetništvo važna odrednica gospodarskog rasta, ali je izostavljena iz neoklasičnog modela rasta, koji je povezivao rad i kapital s outputom. Audretsch i Keilbach (2004) ispitivali su vezu između različitih oblika poduzetničkog kapitala (broj novoosnovanih poduzeća u odnosu na broj stanovnika, početna aktivnost u visokotehnološkim proizvodnim industrijama, početna aktivnost u informacijske i komunikacijske tehnologije ICT industrije) i gospodarskog rasta. Empirijski rezultati pokazuju da je poduzetnički kapital pozitivno i značajno povezan s ekonomskim učinkom.

Kada je riječ o poduzetničkom kapitalu Audretsch i Keilbach (2004) definiraju poduzetnički kapital kao ukupnost čimbenika koji utječu i oblikuju gospodarsko okruženje na način da ono olakšava pokretanje novih poduzeća. Acs et al (2012) empirijski su testirali u kojoj mjeri poduzetništvo doprinosi promicanju gospodarskog rasta. Rezultati pokazuju da uz ulaganja u istraživanje i ljudski kapital, poduzetništvo pozitivno utječe na gospodarski rast. Rezultati istraživanja također pokazuju da poduzetništvo temeljeno na znanju značajno doprinosi poticanju gospodarskog rasta. Poduzetništvo temeljeno na znanju odnosi se na proces stvaranja novih pothvata ili inovacija unutar postojećih organizacija korištenjem znanja i stručnosti. Ova vrsta poduzetništva usmjerena je na stvaranje i primjenu novog znanja za razvoj inovativnih proizvoda, usluga ili procesa. To može uključivati prijenos znanja iz akademskog istraživanja u komercijalnu proizvodnju i marketinške aktivnosti. Autori ističu da je poduzetništvo mehanizam koji omogućuje komercijalizaciju znanja i time pridonosi gospodarskom rastu (Acs et al, 2012).

Osim navedenog važno je analizirati važnost inovativnog ponašanja i inovacija za gospodarski razvoj. Prema Anand et al (2021). inovativno ponašanje i inovacije su ključni za gospodarski razvoj jer omogućuju stvaranje novih proizvoda, usluga, procesa i poslovnih modela koji mogu povećati produktivnost, konkurentnost i rast poduzeća te doprinijeti poboljšanju kvalitete života i standarda u društvu. Međutim, Prema Amini Sedeh, Pezeshkan i Caiazza (2022). inovacije u i iz gospodarstava u nastajanju uvelike su oblikovane izazovima održivog sustizanja naprednih gospodarstava. Kako tvrtke i industrije neprestano nastoje unaprijediti vlastite tehnološke i organizacijske sposobnosti, njihova društva također rekonfiguriraju institucije i mreže kako bi poboljšala vlastite resurse znanja. Navedeni koevolucijski proces zahtijeva od kreatora politike da razviju odgovarajuće institucije potrebne za podupiranje istraživanja i razvoja, obuke, standarda i koordinacije znanja. Inovacija nije ograničena samo na tehnološke aktivnosti, već uključuje organizacijska i transakcijska poboljšanja, a u velikoj je mjeri proces rekombinacije lokalnog i uvezenog znanja, podijeljenog kroz više oblika suradnje.

Kada je riječ o učincima inovacija na poduzeće oni prema Galović (2016) „*rezultiraju rastom tržišnog udjela, poboljšanjem kvalitete i smanjenjem troškova materijala po jedinici proizvoda što je posebno izraženo u primjeru malih i srednjih poduzeća*“. Važno je istaknuti kako inovacije predstavljaju provjereni put ka tehnološkom unapređenju i povećanju konkurentnosti poduzeća za većinu sektora unutar gospodarstva (Galović, 2016), odnosno, inovacije imaju pozitivan učinak i na poduzeća i na gospodarstvo.

Neki izazovi koji proizlaze iz inovacija za gospodarstva u razvoju i gospodarstva u nastajanju uključuju potrebu za održivim sustizanjem naprednih gospodarstava, potrebu za odgovarajućim institucijama za potporu inovacijama i potrebu za suradnjom između lokalnih i stranih tvrtki (Anand et al, 2021).

3.2. Global Entrepreneurship Monitor-najveće svjetsko istraživanje o poduzetništvu

Global Entrepreneurship Monitor (GEM) je svjetsko istraživanje poduzetništva koje pruža uvide u poduzetničku aktivnost širom svijeta. Global Entrepreneurship Monitor (GEM) nastao je 1997. godine kao zajednička istraživačka inicijativa Babson Collegea i Londonske poslovne škole uz snažnu potporu Kauffmanova centra za poduzetničko vodstvo pri Zakladi Erwing Marion Kauffman. Središnji cilj bio je okupiti najbolje svjetske znanstvenike u području poduzetništva kako bi proučavali složen odnos između poduzetništva i gospodarskog rasta. Od samog početka, projekt je zamišljen kao dugoročno, multinacionalno poduzeće (Reynolds et al, 1999).

Deset zemalja sudjelovalo je u studiji 1999. godine: G7 (Kanada, Francuska, Njemačka, Italija, Japan, Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države) plus Danska, Finska i Izrael. GEM 2000 je dodao 11 zemalja: Argentina, Australija, Belgija, Brazil, Indija, Irska, Koreja, Norveška, Singapur, Španjolska i Švedska. GEM 2000 također je koristio veće uzorke u svakoj zemlji, poboljšane istraživačke metode i dodao važnu novu dimenziju procjena uloge rizičnog kapitala u svakoj zemlji (Reynolds et al, 1999).

Podaci su skupljeni iz tri glavna izvora:

- ankete odrasle populacije;
- dubinske intervju s nacionalnim stručnjacima iz različitih domena poduzetničkog okruženja u svakoj zemlji;
- širok izbor standardiziranih nacionalnih podataka (Reynolds et al, 1999).

Prema Reynolds et al (1999) studija se fokusira na tri temeljna pitanja:

- Razlikuje li se razina poduzetničke aktivnosti između zemalja i ako da, koliko?
- Utječe li razina poduzetničke aktivnosti na stopu ekonomskog rasta zemlje?
- Što zemlju čini poduzetničkom?

GEM prati poduzetničku aktivnost od rane faze razvoja poslovne ideje do etabliranih faza poslovanja. Osim toga, GEM se ne bavi pružanjem makroekonomskih podataka ili stručnih procjena, već se fokusira na analizu različitih aspekata poduzetništva i poduzetničkog ekosustava u različitim zemljama. Iako nije izvor makroekonomskih podataka, GEM pruža

duboke uvide u dinamiku poduzetništva i razvoj poduzetničkog okruženja. Globalno izvješće GEM-a za 2020./2021. navodi kako razine poduzetničke motivacije i aktivnosti variraju diljem svijeta i pruža prvu svjetsku procjenu utjecaja COVID-19 na razine poduzetništva utemeljenu na dokazima. GEM-ovo istraživanje odrasle populacije (APS) razmatra karakteristike, motivaciju i ambicije pojedinaca koji pokreću posao, kao i društvene stavove prema poduzetništvu. Nacionalna ekspertna anketa (NES) ispituje karakteristike poduzetničkog okruženja u Hrvatskoj u kojem pojedinci pokreću posao (GEM, 2023).

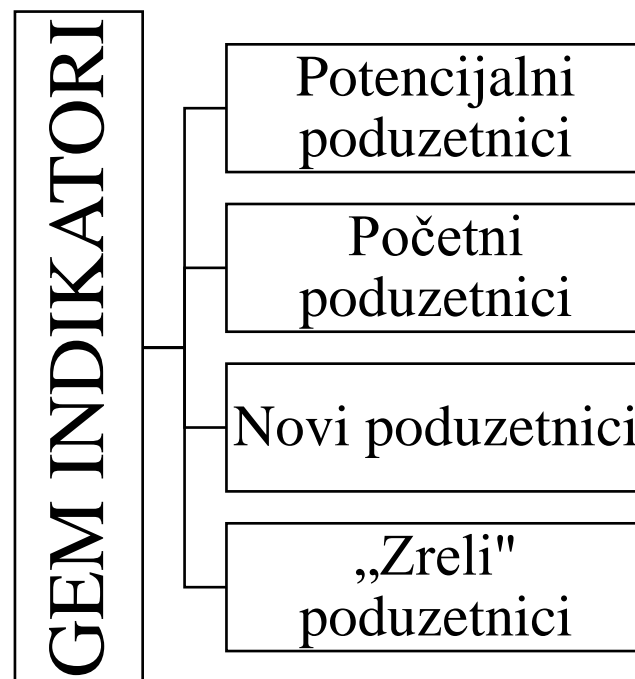
U istraživanju koje provodi GEM sudjeluju pojedinci i stručnjaci iz različitih zemalja, a rezultati istraživanja su dostupni u obliku globalnih i nacionalnih izvještaja (GEM, 2023).

Od 1997. do 2020. godine istraživači iz preko 120 različitih zemalja sudjelovali su u GEM-u te objavili stotine GEM globalnih, nacionalnih i posebnih izvješća koji su utjecali na politike prema poduzetništvu diljem svijeta (Styron i Pagani, 2020). Kroz golem, centralizirano koordiniran, međunarodno proveden napor prikupljanja podataka, GEM je u mogućnosti pružiti visokokvalitetne informacije, sveobuhvatna izvješća i zanimljive priče kako bi poboljšao razumijevanje poduzetničkog fenomena (GEM, 2023).

GEM istraživanje pruža sveobuhvatnu analizu percepcije društvenog, političkog i ekonomskog okruženja koje utječe na aktivnosti poticane poduzetništvom. Ovo istraživanje uključuje prikupljanje i analizu podataka iz reprezentativnih anketa stanovništva u zemljama koje sudjeluju u istraživanju, stručna istraživanja u različitim područjima i intervjuiranje relevantnih dionika kako bi se dobile njihove procjene poduzetničkog ekosustava u njihovim zemljama. (Singer et al, 2022).

GEM istraživanje opisuje interakciju između društvenih, ekonomskih i političkih institucija, te osnovne uvjete potrebne za stvaranje novih poduzeća, njegovanje inovativnosti i kreativnosti te iskorištavanje novih tehnologija za promicanje poduzeća u gospodarstvu. Istraživanje se također bavi rezultatima procesa ekonomskog razvoja, povećanjem nacionalnog bogatstva, stvaranjem prilika za zapošljavanje, inovacijama i održivim društvenim vrijednostima. GEM istraživanje provode nacionalni timovi zemalja, prvenstveno povezanih s vrhunskim akademskim institucijama, koji prikupljaju podatke o poduzetništvu izravno od individualnih poduzetnika (GEM, 2023).

GEM indikatori poduzetničke aktivnosti navedeni su na slici 2.(Singer, 2022)

Slika 2 GEM indikatori poduzetničke aktivnosti

Izvor: izrada autora prema Singer et al (2022).

Potencijalni poduzetnici su osobe koje imaju želju i sposobnost pokretanja vlastitog posla. Indikator početni poduzetnici uključuje sve nove poduzetnike, koji posluju manje od tri mjeseca poslovanja. Pod indikator novi poduzetnici ubrajaju se poduzetnici čiji poduzetnički pothvat ne traje kraće od 3 mjeseca i duže od 42 mjeseca (mjeri se kroz aktivnosti isplate plaće). Ukupna rana poduzetnička aktivnost (TEA) odnosi se na prve dvije skupine poduzetnike „početnike“ i nove poduzetnike (Singer et al, 2022). TEA je skraćena za *Total Early Stage Entrepreneurial Activity*. To je indeks koji mjeri postotak odraslih osoba u dobi od 18 do 64 godine koji su uključeni u proces pokretanja poslovnog pothvata ili su vlasnici novog poslovnog pothvata koji je star između 3 i 42 mjeseca i za svoj rad primaju plaću već najmanje 3 mjeseca, ali ne više od 42 mjeseca. Navedeni indeks omogućuje analizu različitih aspekata poduzetničke aktivnosti, uključujući motivaciju, demografske karakteristike (spol, dob), utjecaj poslovnog pothvata (kao što su stvaranje novih radnih mjesta, inovativnost i internacionalizacija) te sektor u kojem se poduzetništvo provodi. Ova analiza pomaže razumjeti i procijeniti različite aspekte poduzetničke aktivnosti u društvu. (GEM, 2023). "Zreli" poduzetnici su oni čiji poslovni pothvat traje duže od 42 mjeseca, što označava stabilnost i postojanost njihovih poduzeća na tržištu (Singer et al, 2022). Važno je napomenuti da poduzetnička aktivnost nije ograničena

samo na samostalne poduzetnike, već se proteže i na zaposlenike unutar različitih poduzeća, bez obzira na njihovu veličinu. GEM istraživanje prati i analizira takvu poduzetničku aktivnost zaposlenika u poduzećima svih veličina. Navedena dinamika poduzetništva unutar organizacija može doprinijeti inovacijama, kreativnosti i rastu u okviru postojećih tvrtki te također ima svoju važnu ulogu u širem poduzetničkom ekosustavu.

Prema Acs et al (2004) tradicionalne analize gospodarskog rasta obično se usredotočuju na velike korporacije i zanemaruju inovacije i konkurenciju kojima male novoosnovane tvrtke doprinose ukupnom gospodarstvu. Za razliku od većine studija, konceptualni model iza GEM-a ima sveobuhvatan pristup i razmatra ekonomski doprinos svih poduzeća unutar zemlje. Konkretno, GEM (2023) smatra da je nacionalni gospodarski rast rezultat dva paralelna niza međusobno povezanih aktivnosti.

- Aktivnosti povezane s etabliranim tvrtkama
- Aktivnosti, koje su izravno povezane s poduzetništvom²

S navedenim se slažu Bosma et al (2008) te ističu kako GEM ima širok pogled na poduzetništvo i fokus je na ulozi koju imaju pojedinci u poduzetničkom procesu. U GEM istraživanju odrasle populacije traže se reprezentativni uzorci od najmanje 2000 osoba u svakoj zemlji. Ispituju se njihovi stavovi i uključenosti u poduzetništvo. Za mnoge pojedince poduzetnički proces često počinje osobnim procjenama prema poduzetništvu (stavovi i percepcije). GEM stoga prikuplja podatke o stavovima i percepcijama kao što su percipirane prilike za pokretanje poslovanja, percipirane vještine i znanja za pokretanje poslovanja i nacionalna potpora za pokretanje posla kao dobar izbor karijere. Također, GEM ispituje odrasle o namjerama pokretanja posla u bliskoj budućnosti. Za razliku od većine skupova podataka o poduzetništvu koji mjere novije i manje tvrtke, GEM proučava pojedince i aktivnosti vezane uz pokretanje i upravljanje poduzećem. Nadalje, GEM promatra poduzetništvo kao kontinuirani proces koji obuhvaća različite faze. Počinje vrlo ranom fazom, gdje se poslovna ideja razvija i oblikuje, a poduzetnici prikupljaju resurse i stvaraju temelje za svoj poslovni pothvat. Zatim se kreće kroz fazu razvoja, gdje poduzeće raste, razvija se i proširuje svoje poslovanje. GEM također prepoznaje da postoje izazovi i rizici na putu, pa se također bavi fazom zrelosti (odrastanja), gdje poduzeće postaje stabilno i etablirano na tržištu. GEM također razmatra mogućnost prekida poslovanja, što može rezultirati gašenjem poduzeća. Ovaj pristup omogućuje sveobuhvatan uvid u različite aspekte

² aktivnosti koje uključuju pokretanje novih poduzeća, stvaranje novih poslovnih inicijativa i razvoj novih tržišta

poduzetničkog procesa, uključujući rast, razvoj i izazove s kojima se poduzetnici suočavaju tijekom svake faze.

3.3. Utjecaj pandemije COVID-19 na poduzetničku aktivnost

Pandemija COVID-19 ne može se promatrati samo kao globalna zdravstvena kriza; s obzirom da osim što je utjecala na zdravlje, istovremeno je utjecala na sve aspekte života kao i gospodarstvo u cjelini te se pandemija COVID 19 smatra humanitarnom i gospodarskom krizom. Procjenjuje se da je dodatnih pola milijarde ljudi palo u siromaštvo zbog pandemije (WHO, 2021). Do kraja studenog 2022. više od 4 trilijuna američkih dolara uloženo je u pakete odgovora i oporavka samo u SAD. Uz izravne medicinske troškove, neizravni troškovi koji se pripisuju širenju virusa uključuju prekid obrazovanja milijuna djece, nezaposlenost, izgublenu zaradu i izgubljeni ekonomski rezultat (Nasser et al, 2023). Pandemija je rezultirala globalnim gospodarskim pomacima, odgovornima za jednu od najvećih globalnih recesija od Drugog svjetskog rata. Uz slom tržišta dionica 2020. (najveći pad tržišta dionica od financijske krize 2007.-2008.), gospodarstva su se suočila s globalnom krizom opskrbnog lanca, globalnom paničnom kupnjom i povećanjem cijena (Ritchie et al, 2020). Izbijanje koronavirusa uzrokovalo je globalni ekonomski kolaps. Većina zemalja uvela je mjere potpunog ili djelomičnog zatvaranja kako bi usporila širenje bolesti. Zatvaranje je znatno usporilo globalnu gospodarsku aktivnost, mnoge su tvrtke smanjile poslovanje ili se zatvorile, a ljudi gubili posao. Pogođeni su i pružatelji usluga, proizvođači, poljoprivreda, prehrambena industrija, a uočen je i pad u obrazovanju, sportskoj industriji te sektoru zabave (Nasser et al, 2023).

Važno je istaknuti kako je prema Styron i Pagani (2020) nakon velike recesije 2007–08. GEM istraživanje kreatorima politika pružilo vrijedne saznanja o tome kako najbolje poticati poduzetništvo odnosno ponovno potaknuti rast i prosperitet. S obzirom na navedeno istraživači GEM-a odlučili su istražiti na koji način je COVID 19 pandemija, koja je zahvatila cijeli svijet utjecala na poduzetništvo.

Istraživanje Globalnog izvještaja o poduzetništvu (2023) otkriva inspirirajuće rezultate. Unatoč izazovima pandemije COVID-19, poduzetničke aktivnosti su ostale aktivne i uspješne. Mnogi ljudi su se odlučili za poduzetničku aktivnost kako bi iskoristili ovu izazovnu situaciju i pretvorili je u priliku za vlastite poduzetničke pothvate. Ključni čimbenici koji su igrali ulogu u ovom procesu su vjera u vlastite poduzetničke sposobnosti i motivacija. Ovaj pozitivan mentalni sklop potaknuo je mnoge da se hrabro upuste u poduzetničke vode i ostvare vlastite ciljeve. Također, istraživanje je sugeriralo da je okolina za poduzetništvo odigrala ključnu ulogu u ublažavanju negativnih utjecaja pandemije na poduzetništvo. Mjere i uvjeti koje su pružile države i poslovna zajednica bili su ključni u očuvanju vitalnosti poduzetničke aktivnosti tijekom

izazovnih vremena. Ova podrška je omogućila poduzetnicima da se prilagode i prebrode teškoće koje je pandemija donijela. Nadalje, pozitivni učinci poduzetničke okoline bili još izraženiji u zemljama s nižim i srednjim prihodima te u fazama pandemije kada su se stvari postupno normalizirale. To ukazuje na važnost prilagođavanja čimbenika poduzetničkog okruženja specifičnim potrebama različitih ekonomija i njihovim stadijima razvoja, kao i situacije u kojoj se nalaze.

Sveukupno, dobiveni rezultati pružaju nadu i inspiraciju te potvrđuje da poduzetnička aktivnost može biti snažan motor oporavka čak i u izazovnim vremenima.

4. PODUZETNIČKA AKTIVNOST U HRVATSKOJ

Europa zaostaje za Sjedinjenim Američkim Državama i Izraelom u broju uspješnih *startup*-ova. U Europi se rijetko osnivaju visoko inovativni *startup*-ovi koji u samo nekoliko godina postanu globalne tvrtke veličine *Googlea* ili *Amazona*. S obzirom na visoku stopu nezaposlenosti s kojom se suočavaju mnoge europske zemlje kao i zemlje regije važno je promovirati i poticati otvaranje novih inovativnih tvrtki, koje bi mogle utjecati na smanjenje nezaposlenosti i razvoj gospodarstva (Röhl, 2016). Čak i u Njemačkoj koja ima mnogo bolje makroekonomske pokazatelje, broj poduzeća koja se osnivaju pada već nekoliko godina. (Röhl, 2016). Postoje snažni pokazatelji da spomenuta slabost Europe kada je riječ o pokretanju novih tvrtki može imati i kulturološku dimenziju. Čini se da regije u kojima se osniva veliki broj inovativnih *startup* poduzeća imaju snažan poduzetnički duh (Röhl, 2016). Nažalost, situacija u Hrvatskoj je i lošija od prosjeka Europe, što potvrđuju i rezultati GEM istraživanja.

Prema *Global Entrepreneurship Monitoru* (GEM), poduzetnička aktivnost u Hrvatskoj, mjerena indeksom ukupne rane poduzetničke aktivnosti (TEA) i aktivnost „zrelih” poduzetnika pokazuje natprosječne vrijednosti indeksa koji opisuju ranu poduzetničku aktivnost, ali i ispodprosječno sudjelovanje „zrelih“ poduzeća (Singer et al, 2022). To znači da postoji znatan broj pojedinaca koji pokreću vlastita poduzeća, ali se suočavaju s izazovima u razvoju tih poduzeća i održavanju njihove aktivnosti na duže vrijeme. Iako početna faza pokretanja poduzeća može biti uspješna, mnogi poduzetnici nailaze na različite prepreke koje mogu uključivati nedostatak resursa, konkurenciju, promjene na tržištu ili financijske izazove. Kao rezultat toga, neka od tih poduzeća prestaju s aktivnostima, što se često naziva neuspjehom poduzeća. Ova dinamika pokazuje da uspješno poduzetništvo zahtijeva i podrazumijeva ne samo pokretanje poslovanja, već i sposobnost prevladavanja izazova i održavanja i razvoj poslovanja na duže vrijeme.

4.1. Struktura poduzetničke aktivnosti

Dobar strateški položaj pozicionirao je Hrvatsku kroz povijest kao okosnicu međunarodnih prometnica, što je pridonijelo njezinom gospodarskom razvoju. Mali i srednji poduzetnici važan su segment hrvatskog gospodarstva, zbog svog udjela u ukupnom broju poduzeća (99,7% u 2015.), udjela u ukupnim prihodima (54%), zaposlenosti (69,2%) i ukupnom izvozu (50,3%). Rezultati međunarodnih istraživanja u koja je Hrvatska uključena već niz godina (Global

Entrepreneurship Monitor, Doing Business, Global Competitiveness Report, Corruption Perceptions Index) ukazuju na ključne izazove daljnjeg razvoja sektora malog i srednjeg poduzetništva u Hrvatskoj: nedovoljno razina aktivnosti u pokretanju novih poslovnih pothvata, mali udio rastućih poduzeća, administrativne prepreke za provedbu poduzetničke aktivnosti, nedovoljna razvijenost financijskog tržišta i nedostatak obrazovanja usmjerenog na razvoj poduzetničkih znanja i vještina (CEPOR, 2021).

Struktura poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj pokazuje naglasak na ranoj poduzetničkoj aktivnosti, što se odražava u visokoj stopi rane poduzetničke aktivnosti (TEA) prema izvješću Global Entrepreneurship Monitor (GEM,2023). Ova visoka stopa rane poduzetničke aktivnosti ukazuje na relativno veliki broj pojedinaca koji pokreću nove poslovne inicijative. S druge strane, "zrelih" poduzetnika koji su uspješno održali svoje poslovne pothvate na dulji rok možda ima manje u usporedbi s rano pokrenutim inicijativama. Razlozi za ovakvu strukturu poduzetničke aktivnosti uključuju faktore kao što su poticajno poduzetničko okruženje za poduzetnike početnike, potreba za inovacijama i prilagodbom na tržišne promjene, kao i izazovi s kojima se "zreli" poduzetnici suočavaju u kasnijim fazama poslovanja. Važno je kontinuirano praćenje i analiza ove strukture kako bi se razumjele promjene i potencijalno implementirale politike i potpore koje će podržati razvoj poduzetništva na svim razinama.

4.2. Rezultati GEM istraživanja za Hrvatsku

Rezultati GEM istraživanja za Hrvatsku u ovom poglavlju sažeta su iz izvještaja pod nazivom Što čini Hrvatsku (ne) poduzetničkom zemljom? GEM Hrvatska 2021. Singer et al (2022).

U Hrvatskoj je veličina uzorka za istraživanje odrasle populacije (APS)) Global Entrepreneurship Monitor (GEM) iznosila 2000 odraslih ispitanika u svim godinama, uključujući i razdoblje od 2012. do 2015. godine, što znači da je ukupno oko 28.000 pojedinaca slučajnim odabirom odabrano za sudjelovanje u istraživanju. Odabir uzorka i anketiranje odrasle populacije u Hrvatskoj proveo je IPSOS PULS u suradnji s istraživačkim timom GEM Hrvatska. U okviru GEM istraživanja u Hrvatskoj ispitano je i 150 stručnjaka, koji su ocjenjivali razvijenost komponenti poduzetničkog okruženja. Odabir i anketiranje stručnjaka proveli su GEM istraživački tim i CEPOR. Analiza poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj temelji se na

konceptualnom okviru GEM koji prati promjene ključnih karakteristika poduzetničke aktivnosti u svakoj fazi poduzetničkog pothvata.

Prema Global Entrepreneurship Monitoru (GEM), stopa ukupne poduzetničke aktivnosti u ranoj fazi (TEA) u Hrvatskoj iznosila je 12,4% u 2021. godini. To znači da je 12,4% odraslih ljudi (između 18 i 65 godina starosti) u prethodnoj godini pokrenulo poduzetnički pothvat ili je vlasnik poduzetničkog pothvata koji nije stariji od 42 mjeseca. Također iz tablice 1 vidljivo je kako TEA u 2021. godini s 12,4% pokazuje iznadprosječnu aktivnost (8,4%) od EU zemalja uključenih u GEM istraživanje.

Tablica 1 Nova poduzetnička aktivnost (TEA)

Godina	Hrvatska	EU	
		Prosjek/najviši	Rang Hrvatske*
2019.	10,5	9,6 15,4 Latvija	6/16
2020.	12,7	8,1 15,6 Latvija	3/14
2021.	12,4	8,4 15,1 Latvija	4/18

Izvor: Izrada autora prema Singer et al (2022).

Tablica 1 prikazuje vrijednosti TEA indeksa za Hrvatsku kao i položaj Hrvatske od 2019.-2021. u odnosu na zemlje EU, uključene u GEM istraživanje. Iz tablice je vidljivo kako je u 2019. godini prosjek TEA za zemlje EU, uključene u GEM iznosio 9,6%, a za Hrvatsku je navedene godine TEA iznosio 10,5% te se našla na 6. mjestu od 16 zemalja EU, uključenih u GEM istraživanje.. I svake sljedeće godine, Hrvatska je bilježila iznadprosječne vrijednosti TEA indeksa u odnosu na TEA indeks EU zemalja, uključenih u GEM istraživanje, što govori o tome da je imala iznadprosječno veći broj odraslih ljudi koji su pokrenuli poduzetnički pothvat ili su vlasnici poduzetničkog pothvata ne starijeg od 42 mjeseca.

Međutim, razlozi zbog kojih ljudi pokreću poduzetničke pothvate mogu pružiti uvid u kvalitetu tih poduzetničkih inicijativa. GEM istraživanje koristi motivacijski indeks kao pokazatelj za razumijevanje tih razloga. Prema ovim razlozima, poduzetnici se mogu podijeliti na one koji su se odlučili za poduzetničku aktivnost iz prilike i one koji su se upustili u poduzetničku aktivnost iz nužde. Ovo razdvajanje pomaže u analizi i razumijevanju što potiče ljude na pokretanje

vlastitih poslovnih pothvata i kako se njihovi motivi odražavaju na kvalitetu tih pothvata. Motivacijski indeks stavlja u odnos indekse TEA prilika i TEA nužnost. TEA prilika se odnosi na one koji su ušli u poduzetničku aktivnost iz uočene prilike, dok se TEA nužnost odnosi na one koje je situacija (nužda) natjerala na ulazak u poduzetničku aktivnost. Motivacijski indeks > 1 ukazuje na veći broj onih koji su ušli u poduzetničku aktivnost iz uočene prilike, dok motivacijski indeks < 1 ukazuje na veći broj onih koje je situacija/nužda natjerala na ulazak u poduzetničku aktivnost. Poduzetnici iz prilike su obično optimističniji, imaju dugoročnije planove, veću inovativnost i stvaranje novih radnih mjesta, češće su mlađe osobe i češće muškarci. S druge strane, poduzetnici iz nužde su obično pesimističniji s većom averzijom prema riziku, ne stvaraju nova radna mjesta, lakše odustaju od poslovnog pothvata, češće su stariji od 45 godina i češće žene (GEM, 2023). Motivacijski indeks u Hrvatskoj za 2021. i 2020. godinu je relativno nizak i iznosi 1,8 na prema 4,32, koliko motivacijski indeks iznosi za Švedsku, koja od svih EU zemalja, uključenih u istraživanje ima najviši motivacijski indeks. (Singer et al, 2022). Ovaj podatak znači da je u Hrvatskoj gotovo jednak broj onih, koji pokreću poduzetničke pothvate iz prilike i iz nužde, dok je u Švedskoj npr. 4.32 puta više onih, koji pokreću poduzetnički pothvat, jer su uočili dobru poslovnu priliku. Poduzetnici iz prilike najčešće stvaraju poduzetnička rastuća poduzeća, koja doprinose konkurentnosti i gospodarskom rastu i zbog toga je važno stvoriti poticajno poduzetničko okruženje.

Prema Singer et al (2022). u 2021. godini, u Hrvatskoj je bilo 1,7 puta više muškaraca od žena u poduzetničkim aktivnostima, što je iznad prosjeka EU zemalja. Visoka nezaposlenost i siromaštvo mogu potaknuti žene na samozapošljavanje zbog nužde, kao što je slučaj u Španjolskoj i Rumunjskoj. Međutim, u visoko razvijenim zemljama poput Njemačke, uravnoteženiji odnos muškaraca i žena u poduzetničkoj aktivnosti može biti prisutan kada žene češće postaju poduzetnički aktivne zbog uočene prilike. Kada je riječ o rodnoj neuravnoteženosti 2021. ista je primjetna u ranoj poduzetničkoj aktivnosti kod najstarije i najmlađe dobne skupine. Razlozi za navedene rezultate uglavnom su rezultat kulturološkog koncepta i organizacije obiteljskog života. Rezultati ukazuju na nedostatak podrške ženama u Hrvatskoj kada je riječ o njihovoj aktivnosti u poduzetništvu, pri čemu je ocjena podrške iznosila 4,31, što je ispod prosjeka za zemlje Europske unije (EU). Drugim riječima, razina podrške ženama u njihovim poduzetničkim nastojanjima u Hrvatskoj je niža u usporedbi s većinom europskih zemalja. Ova podrška može uključivati različite programe i inicijative koje olakšavaju ženama pokretanje i

razvoj vlastitih poslovnih pothvata. Nasuprot tome, zemlje poput Finske (7,26)³ i Litve (7,02)³ ističu se kao lideri u pružanju podrške ženama u poduzetništvu, s visokim ocjenama koje ukazuju na razvijene programe i politike koje potiču žene na sudjelovanje u poduzetništvu. Žene češće nego muškarci 75,3% vs. 59,5%. pokreću poslovne pothvate kako bi zaradili za život jer nemaju mogućnosti zaposlenja.

Tijekom 2020. i 2021. godine, Hrvatska se nalazila na začelju među europskim zemljama koje sudjeluju u GEM istraživanju u pogledu stava prema društvenom statusu uspješnih poduzetnika. Konkretno, zemlja je zaostajala za 15% u odnosu na ostale EU zemlje u ovom aspektu. Ovo ukazuje na to da se u Hrvatskoj, prema percepciji ispitanika, ne cijeni društveni status uspješnih poduzetnika u usporedbi s drugim europskim zemljama. Razlozi za ovakav stav mogu uključivati različite faktore, uključujući društvene norme, kulturološke aspekte te ekonomske i političke uvjete koji oblikuju percepciju uspješnih poduzetnika u Hrvatskoj. Razina samopouzdanja pojedinaca u Hrvatskoj u vezi s vlastitim sposobnostima za pokretanje poslovnog pothvata iznadprosječna je. Naime, čak 21,7% ispitanika u Hrvatskoj izražava namjeru pokretanja vlastitog poslovnog pothvata, što je značajno više od prosjeka u Europskoj uniji (11,8%). Ova značajna razlika ukazuje na to da, iako postoje izazovi i nepovoljni uvjeti na tržištu rada u Hrvatskoj, mnogi pojedinci u zemlji imaju visoko samopouzdanje u svoje vještine i znanja potrebne za pokretanje poduzetničkih pothvata. To sugerira da je samozapošljavanje često preferirani izbor za ove pojedince, bez obzira na izazove na tržištu rada.

GEM istraživanje prati rastuća poduzeća kroz kriterije kao što su veličina poduzeća, povećanje broja zaposlenih, povećanje prihoda, rast na tržištu, inovativnost i međunarodna ekspanzija.

Hrvatska ima iznadprosječno visok postotak stanovništva (2,4%) uključenog u poduzetničku aktivnost u smislu inovativnosti proizvoda i tehnologija (tablica 2), u usporedbi s prosjekom EU zemalja (1,5%). To znači da se u Hrvatskoj veći broj ljudi bavi inovativnim poduzetništvom u ranim fazama. Nadalje, u Hrvatskoj se promiče razvoj poduzetništva u sektorima srednjeg i visokog tehnološkog intenziteta, gdje postoji 8,8% novih poduzetnika i 7,5% "zrelih" poslovnih pothvata. Ovo ukazuje na to da Hrvatska stavlja naglasak na razvoj poduzetništva u sektorima koji zahtijevaju visoku razinu tehnološkog znanja i inovacija, što može potaknuti konkurentnost u ovim sektorima.

³ brojevi označavaju razinu podrške za žensko poduzetništvo. Što je broj veći, to znači da se ženama pruža viša razina podrške i da su uvjeti za njihovo sudjelovanje u poduzetništvu bolji.

Tablica 2 Inovativnost TEA poduzetnika na nacionalnoj razini

Godina	Hrvatska	EU	
		prosjeak/najviši	Rang Hrvatske
2019.	2,5	2,0 Cipar 4,6	3/16
2020.	2,3	1,6 Slovačka 2,9	5/14
2021.	2,4	1,5 Nizozemska 3,5	4/18

Izvor: Izrada autora prema Singer et al (2022).

4.3. Poduzetničko okruženje (ekosustav)

Poduzetničko okruženje (ekosustav) se odnosi na mrežu organizacija - uključujući dobavljače, distributere, kupce, konkurente, vladine agencije i druge - koji su uključeni u isporuku određenog proizvoda ili usluge kroz konkurenciju i suradnju. Ideja je da svaka jedinica u ekosustavu utječe na druge i da je pod utjecajem drugih, stvarajući stalno evoluirajući odnos u kojem svaka jedinica mora biti fleksibilna i prilagodljiva kako bi preživjela, kao u biološkom ekosustavu (Faber et al, 2019). Poduzetničko okruženje također se može definirati kao ekosustav koji se sastoji od faktora, ljudi i resursa koji se koriste za upravljanje operacijama i problemima te isporuku rješenja klijentima (Senyo, Liu i Effah, 2019).

Opći okvirni uvjeti za poduzetništvo poboljšani su u proteklom desetljeću; međutim, neka područja ostaju izazovna, poput regulatornog okruženja i razine administrativnog opterećenja. Potpora poduzetništvu ostaje relativno visoko na političkom dnevnom redu s nekoliko strategija koje pozivaju na prilagođenu potporu ženama, mladima, starijim osobama, imigrantima i nezaposlenima na tržištu rada. Postoji prilagođena potpora poduzetništvu za žene, mlade i nezaposlene, posebno za razvoj poduzetničkih vještina i pristup malim potporama i zajmovima. Potpora poduzetništvu za nezaposlene također je dobro razvijena i znatno se povećala posljednjih godina (OECD, 2023).

Poduzetnički ekosustav sastoji se od različitih komponenata i faktora koji podržavaju i oblikuju poduzetničke aktivnosti u nekom području ili zemlji. U nastavku slijede osnovne komponente koje često čine poduzetnički ekosustav (OECD, 2023):

Vladine politike i programi: Ovo uključuje politike i inicijative koje vlada provodi kako bi podržala poduzetnike, uključujući porezne olakšice, poticaje, regulacijske okvire i potporu za startupe.

Financijsko tržište: Dostupnost kapitala, uključujući investitore, anđele investitore, venture kapital i banke, igra ključnu ulogu u podršci poduzetnicima u financiranju njihovih poslovnih pothvata.

Poduzetničko obrazovanje i mentorstvo: Postojanje obrazovnih programa, inkubatora, akceleratora i mentora može pomoći budućim poduzetnicima u stjecanju potrebnih vještina i znanja te pružiti podršku u razvoju njihovih poslovnih ideja.

Istraživanje i razvoj: Investicije u istraživanje i razvoj te dostupnost istraživačkih institucija i tehnoloških resursa mogu potaknuti inovacije i razvoj visokotehnoloških poduzeća.

Pravni okvir i regulacije: Jasni i povoljni pravni okviri, uključujući zaštitu intelektualnog vlasništva i pravila o osnivanju i vođenju poduzeća, ključni su za olakšavanje poslovanja.

Pristup tržištu: Pristup tržištima, kako domaćim tako i međunarodnim, igra važnu ulogu u rastu poduzeća. Slobodna trgovina i pristup globalnim tržištima mogu potaknuti rast.

Kulturni i društveni faktori: Društveni prihvat poduzetništva, dostupnost mreža i potpora od strane zajednice te tolerancija na rizik igraju ključnu ulogu u oblikovanju poduzetničkog okruženja.

Tehnološka infrastruktura: Dostupnost tehnološke infrastrukture, uključujući širokopoljasni internet i informacijske tehnologije, važna je za podršku modernim poslovnim modelima.

Financiranje istraživanja i razvoja: Investicije u istraživanje i razvoj omogućuju inovacije i tehnološki napredak u poduzetničkim pothvatima.

Mreže i povezanost: Povezanost s drugim poduzetnicima, investitorima, institucijama i resursima unutar poduzetničkog ekosustava može pomoći u razvoju poslovanja.

Navedene komponente zajedno oblikuju okolinu u kojoj poduzetnici rade i razvijaju svoje poslovne ideje. Važno je naglasiti da se specifične karakteristike i komponente poduzetničkog ekosustava mogu razlikovati od zemlje do zemlje i od regije do regije. Tako se prema GEM izvješću (2022) poduzetnički ekosustav sastoji od slijedećih komponenti: pristup novcima, Vladine politike prema poduzetništvu, Vladini programi za poduzetništvo, obrazovanje i obuka

za poduzetničke kompetencije, transfer istraživanja i razvoja, komercijalna i profesionalna infrastruktura, otvorenost domaćeg tržišta, fizička infrastruktura te kulturne i društvene norme.

4.3.1. Poduzetničko okruženje u Hrvatskoj

Hrvatski poduzetnički ekosustav suočava se s nekoliko izazova. Prema Global Entrepreneurship Monitoru, neki od ključnih izazova za daljnji razvoj sektora malih i srednjih poduzeća u Hrvatskoj uključuju nedovoljnu razinu aktivnosti u pokretanju novih poslovnih pothvata, mali udio rastućih poduzeća, administrativne prepreke implementaciji poduzetničke aktivnosti, nedovoljna razvijenost financijskog tržišta te nedostatak obrazovanja usmjerenog na razvoj poduzetničkih znanja i vještina (StartupEurope, 2023).

Poduzetnički ekosustav se prema GEM istraživanju, sastoji od sljedećih komponenti:

- Pristup novcima
- Vladine politike prema poduzetništvu
- Vladini programi za poduzetništvo
- Obrazovanje i obuka za poduzetničke kompetencije
- Transfer istraživanja i razvoja
- Komercijalna i profesionalna infrastruktura
- Otvorenost domaćeg tržišta
- Fizička infrastruktura
- Kulturne i društvene norme

U nastavku slijedi analiza poduzetničkog okruženja Hrvatske, prema odabranim komponentama okruženja, prema GEM istraživanju..

Kulturne i društvene norme

Poticajna poduzetnička kultura, vrijednosti i stavovi u društvu igraju važnu ulogu kao dio poduzetničkog ekosustava. Ova dimenzija obuhvaća kako društvo percipira poduzetništvo, kako vrednuje rizik i inovaciju te koliko podržava poduzetnike i njihove napore. Različite kulture i društveni okviri mogu imati značajan utjecaj na to kako se pojedinci percipiraju kao poduzetnici i kako se odnose prema poduzetništvu kao opciji za karijeru. Ovisno o nacionalnoj kulturi, može se promicati ili ograničavati poduzetnička aktivnost, stvarajući različite poticaje i izazove za poduzetnike u različitim zemljama. Cilj poticajne poduzetničke kulture je stvoriti okruženje u kojem se poduzetnici osjećaju motivirano da daju svoj maksimum i postižu izvrsne

rezultate (Horgan, Mundaca i Crisol-Martínez, 2021). Poticajna kultura poduzetništva može se stvoriti kroz različite programe i inicijative koje pružaju podršku i poticaje poduzetnicima, kao što su obrazovanje, mentorstvo, financiranje i mreženje (Širola i Iskra, 2014). Kulturne i društvene norme su najslabija komponenta poduzetničke okoline u Hrvatskoj, s ocjenom ispod prosjeka EU tijekom promatranog razdoblja od 2019. do 2021. godine. Ova komponenta ocijenjena je sa samo 2,6 na skali od 1 do 9, dok je prosjek EU iznosio 3,8. To ukazuje na ozbiljno zaostajanje Hrvatske u razvoju poduzetničke kulture i društvenih normi u usporedbi s europskim partnerima (Singer et al, 2022).

Komercijalna i profesionalna infrastruktura

Komercijalna infrastruktura obuhvaća različite potporne institucije i konzultantske usluge koje su namijenjene poduzetnicima kako bi im pružile podršku i olakšale razvoj i rast njihovih poslovanja. Ove institucije i usluge uključuju razvojne agencije, poduzetničke centre, poslovne inkubatore, znanstveno-tehnološke parkove, centre kompetencije i slobodne zone. Njihova uloga je pružiti poduzetnicima resurse kao što su informacije, savjetovanje, edukacije te ih povezivati s potencijalnim investitorima i partnerima kako bi unaprijedili svoje poslovanje i povećali konkurentnost na tržištu. Prema izvješću CEPOR-a (2023), Hrvatska se može pohvaliti razvijenom infrastrukturom podrške poduzetništvu. Ova infrastruktura uključuje različite organizacije i institucije, kao što su razvojne agencije, poduzetnički centri, poslovni inkubatori, znanstveno-tehnološki parkovi, centri kompetencije i slobodne zone. Navedene institucije igraju ključnu ulogu u pružanju podrške poduzetnicima kroz različite usluge, uključujući informiranje, savjetovanje, edukaciju te povezivanje s potencijalnim investitorima.

„Poduzetnički centri se odnose na registrirane pravne osobe zadužene za operativno provođenje mjera za razvoj i poticanje poduzetništva na lokalnom ili širem području (županija, regija), koji predstavljaju središta stručne i edukativne pomoći poduzetnicima radi razvoja poduzetništva u sredinama u kojima su osnovani.“ (Zakon o unapređenju poduzetničke infrastrukture, NN 93/13,114/13,41/14,57/18). Poslovni inkubatori okupljaju male poduzetnike u početnoj fazi, fazi rasta i razvoja ili poduzetnika koji nemaju vlastiti prostor. Inkubatori nude poslovne i intelektualne usluge te poslovni prostor i u prosjeku se korisnici zadržavaju 7 godina (Kuvačić, 2005).

Prema Zakonu o unapređenju poduzetničke infrastrukture (NN 93/13,114/13,41/14,57/18) *„poduzetnički akceleratori su pravne osobe, specijalizirani poslovni subjekti čija je svrha*

pružanje usluga podrške nakon izlaska iz inkubatora, odnosno razvojnoj fazi i širenju poslovanja na domaće i strano tržište.“

Prema Zakonu o unapređenju poduzetničke infrastrukture (NN 93/13,114/13,41/14,57/18) poduzetnički parkovi su pravne osobe s „*fizičkim prostorima, zemljištem i resursima za smještaj malih, srednjih i velikih poduzetnika na komercijalnoj osnovi.*“ Fokus poduzetničkih parkova je na privlačenju kako domaćih tako i inozemnih investitora. Za razliku od poduzetničkih parkova, znanstveno tehnološki parkovi služe za poticanje razvoja poduzeća orijentiranih ka visokoj tehnologiji sa ciljem ubrzanja procesa suvremenog poduzetničkog razvoja.

Centri kompetencije mjesta su izvrsnosti strukovnog obrazovanja i osposobljavanja u kojima se provode programi redovitog strukovnog obrazovanja, stručnog usavršavanja i cjeloživotnog obrazovanja ali i drugi oblici kako formalnog tako i neformalnog obrazovanja. „*Temeljna obilježja centara kompetentnosti su inovativni modeli učenja, izvrsnost nastavnika, predavača i mentora kod poslodavaca te visokokvalitetna infrastruktura, konstruktivna i kreativna suradnja sa socijalnim partnerima, javnim sektorom te gospodarskim subjektima i drugim zainteresiranim institucijama šire zajednice.*“ (Zakon o unapređenju poduzetničke infrastrukture, NN 93/13,114/13,41/14,57/18).

Razvojne agencije u Republici Hrvatskoj predstavljaju specifične organizacije koje služe kao poveznica javnog, privatnog, akademskog i civilnog sektora u izgradnji strategijskih partnerstava kroz prijavu i provedbu projekata. Neki primjeri razvojnih agencija u Hrvatskoj su Razvojna agencija Zagreb i Razvojna agencija VTA. Razvojna agencija VTA je prva lokalna razvojna agencija u RH koja je registrirana kao ustanova. Njihov cilj je objediniti djelovanje javnih i gospodarskih subjekata radi ostvarivanja rasta i razvoja ljudskih potencijala, gospodarstva, podizanja kvalitete života, zaštite okoliša te promoviranja prirodnih, kulturnih i turističkih potencijala grada Virovitice (Razvojna agencija Zagreb, 2023).

Rezultati GEM istraživanja kontinuirano pokazuju da profesionalna i komercijalna infrastruktura u Hrvatskoj čini najslabiju komponentu poduzetničke okoline u usporedbi s drugim zemljama EU koje sudjeluju u istraživanju. To je bio slučaj i u prethodnim godinama, što ukazuje na potrebu za temeljnom analizom učinkovitosti postojećih vladinih programa i institucija usmjerenih na podršku poduzetnicima. Trenutačno dostupne usluge uglavnom se svode na informiranje o vladinim i EU programima podrške pokretanju poslovnih pothvata, dok nedostaje podrška za inovacije, rast poduzeća i izlaznu fazu u životnom ciklusu poduzetničkog pothvata (Singer et al, 2022).

Vladine politike i programi

Vladine politike i programi prema poduzetništvu su jedan od elemenata poduzetničkog okruženja. Stvaraju okvir u kojem se poduzetništvo može razvijati i napredovati. Omogućavajuće politike se odnose na zakone, propise i programe koji potiču poduzetništvo i omogućuju poduzetnicima da pokrenu i razviju svoje poslovanje. To može uključivati politike koje olakšavaju pristup financiranju, smanjuju birokraciju, potiču inovacije i promiču konkurentnost (Audretsch et al, 2019).

U Hrvatskoj postoje različite politike i programi koji su usmjereni na poticanje poduzetništva i omogućavanje poduzetnicima da pokrenu i razviju svoje poslovanje. Na primjer, Strategija razvoja poduzetništva Republike Hrvatske 2013-2020 i Strategija razvoja ženskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj 2014-2020 su dva dokumenta koja opisuju politike usmjerene na poticanje poduzetništva. Također, Smjernice za razvoj i provedbu aktivne politike zapošljavanja u Hrvatskoj 2015-17 imale su za cilj poboljšati ishode zapošljavanja za ranjive skupine, uključujući mlade, žene, starije osobe i one u opasnosti od socijalne isključenosti.

Rezultati GEM istraživanja ukazuju na kontinuirani problem s vladinim politikama i podrškom poduzetništvu u Hrvatskoj, čija ocjena ostaje među najnižima u usporedbi s drugim komponentama poduzetničke okoline. Na primjer, u 2021. godini Hrvatska je ocijenjena sa svega 2,8⁴ u kategoriji „Vladine politike – prioriteti i podrška“, dok je prosjek EU zemalja bio 4,55. Slično, u kategoriji „Vladine politike – porezi i regulativa“, Hrvatska je također imala niske ocjene, s ocjenom 3,53 u 2021. godini u usporedbi s prosjekom EU zemalja od 4,88. što to znači u jednoj rečenici (Singer et al, 2022). Niske ocjene u kategorijama ukazuju na kontinuirani problem nedostatne podrške i nepovoljnog regulatornog okvira za poduzetništvo u Hrvatskoj, što može ograničiti razvoj poduzetničkih aktivnosti i inovacija u zemlji.

Pristup novcu

Dostupnost odgovarajućeg financiranja jedan je od elemenata poduzetničkog ekosustava jer omogućuje poduzetnicima da pokrenu i razviju svoje poslovanje. Financijska sredstva EU-a dostupna su u različitim oblicima, kao što su bespovratna sredstva, subvencije kojima upravljaju nacionalna ili regionalna tijela, zajmovi, jamstva i vlasnički kapital kao oblici financijske pomoći za potporu politika i programa EU-a (OECD, 2023).

⁴Raspon ocjena u GEM istraživanju kreće se od 1 do 9, pri čemu je 1 najniža ocjena (najlošije) i 9 najviša ocjena (najbolje).

Prema Žaja i Bakmaz (2022) situacija u Hrvatskoj, kada je riječ o dostupnosti financijskih sredstava za poduzetnike, često se ocjenjuje kao nedovoljno razvijena. Tradicionalni izvori kapitala, kao što su bankarski krediti, dominiraju, ali često su ograničeni strogim uvjetima i visokim kamatnim stopama. To može biti izazov za poduzetnike, posebno za nove poslovne pothvate koji se suočavaju s poteškoćama u pristupu kapitalu potrebnom za rast i razvoj. Nedostatak alternativnih izvora financiranja, kao što su fondovi rizičnog kapitala i poslovni anđeli, dodatno otežava situaciju. Ovi izvori kapitala često su fleksibilniji i mogu pružiti podršku u ranim fazama poslovanja, kada je potrebno ulaganje u razvoj proizvoda, tržišna istraživanja i skaliranje. Nedostatak tih izvora financiranja može ograničiti inovacije i rast novih poduzetničkih pothvata.

Međutim, hrvatski ekosustav i dalje je paraliziran kroničnim nedostatkom rizičnog kapitala. Sa samo jednim aktivnim VC fondom koji je posebno usmjeren na regiju Balkana (SCV), poduzetnicima je izuzetno teško prikupiti kapital za rane faze i faze rasta (StartUpEurope, 2023). Nedostatak rizičnog kapitala najvažnija je prepreka živom ekosustavu *startup*-ova u Hrvatskoj. Kada je riječ o prikupljanju kapitala, *startup*-ovi se moraju oslanjati gotovo isključivo na međunarodno financiranje što je prilično izazovno.

Obrazovanje i obuka za poduzetničke kompetencije

Poduzetničko obrazovanje i mentorstvo u Hrvatskoj obuhvaćaju različite programe i resurse koji podržavaju poduzetnike. To uključuje obrazovne programe na sveučilištima i poslovnim školama, radne prostore i resurse koje nude inkubatori i akceleratori, podršku i savjete od strane poduzetničkih centara te mentorstvo od strane iskusnih poduzetnika i stručnjaka. Ovi elementi igraju ključnu ulogu u podršci poduzetnicima u Hrvatskoj (Vlada RH, 2023).

Ocjene za poduzetničko obrazovanje u Hrvatskoj su i dalje zabrinjavajuće niske u usporedbi s drugim komponentama poduzetničke okoline. Na primjer, u 2021. godini Hrvatska je ocijenjena s 2,82⁵ u kategoriji „Poduzetničko obrazovanje - osnovno i srednje“, dok je prosjek EU zemalja bio 3,44. Također, u kategoriji „Poduzetničko obrazovanje – tercijarno“, Hrvatska je ocijenjena s 3,44 u 2021. godini u usporedbi s prosjekom EU zemalja od 4,63. Ove niske ocjene ukazuju na neadekvatnost obrazovanja za poduzetničke kompetencije u Hrvatskoj, što može ograničiti razvoj poduzetničkih aktivnosti i inovacija u zemlji (Singer et al, 2022).

⁵ Raspon ocjena u GEM istraživanju kreće se od 1 do 9, pri čemu je 1 najniža ocjena (najlošije) i 9 najviša ocjena (najbolje).

Fizička infrastruktura

Fizička infrastruktura, uključujući širokopolasni internet, visokokvalitetne informacijske tehnologije i digitalnu pismenost, omogućava poduzetnicima da koriste suvremene alate i resurse za razvoj svojih poslovanja. To je posebno važno u doba digitalne transformacije gdje su online prisutnost i digitalne strategije ključni faktori uspjeha (Vlada RH, 2023).

Fizička infrastruktura u Hrvatskoj, uključujući promet, komunalne usluge i telekomunikacije, dobila je relativno visoke ocjene prema GEM istraživanju, no još uvijek zaostaje za najbolje ocijenjenim zemljama u EU. Na primjer, u 2021. godini, Hrvatska je ocijenjena s 5,97⁶, dok je Finska dobila ocjenu 8,24 (Singer et al, 2022) što pokazuje potrebu za daljnjim poboljšanjem fizičke infrastrukture kako bi se podržalo poduzetništvo u zemlji

Transfer istraživanja i razvoja

Transfer istraživanja i razvoja procjenjuje koliko zemlja podržava prelazak znanstvenih i istraživačkih spoznaja u stvarne inovacije i nove proizvode ili usluge koje mogu potaknuti gospodarski rast. Hrvatska kontinuirano zaostaje za prosjekom zemalja EU u kvaliteti komponente transfera istraživanja i razvoja, što ima značajne posljedice na konkurentnost proizvoda hrvatskih poduzeća. Unatoč tom dugogodišnjem zaostajanju, u 2021. godini zabilježen je skok u ocjenama svih dimenzija ove komponente, što sugerira mogući pozitivan utjecaj vladinih programa usmjerenih na suradnju i inovativnost (Singer et al, 2022).

Otvorenost domaćeg tržišta

Otvorenost domaćeg tržišta u Hrvatskoj, prema GEM istraživanju, pokazuje značajne razlike između dviju ključnih dimenzija - dinamike promjena i prisutnosti barijera. Kroz razdoblje od 2019. do 2021. godine, Hrvatska je ocijenjena relativno dobro kada je u pitanju dinamika promjena na tržištu, s ocjenama iznad prosjeka EU zemalja. Međutim, kada se radi o prisutnosti barijera za ulazak na tržište, Hrvatska je imala niže ocjene, što ukazuje na izazove koji otežavaju slobodnu tržišnu konkurenciju (Singer et al, 2022).

Osim navedenih, postoje dodatne komponente koje nisu spomenute u GEM studiji, a čine važan dio poduzetničkog ekosustava i mogu doprinijeti uspješnom razvoju poduzetništva to su mreže i povezanost, pravni okvir i regulacije te pristup tržištu.

⁶ Raspon ocjena u GEM istraživanju kreće se od 1 do 9, pri čemu je 1 najniža ocjena (najlošije) i 9 najviša ocjena (najbolje).

Osim komponenti poduzetničkog okruženja definiranih GEM-om, kao važne komponente poduzetničkog okruženja često se navode i sljedeće: mreže i povezanost, pravni okvir i regulacije te pristup tržištu. (OECD,2023).

Mreže i povezanost

Povezanost putem mreža također je od suštinskog značaja. Povezanost s drugim poduzetnicima, investitorima, akademskim institucijama i resursima unutar poduzetničkog ekosustava omogućava razmjenu znanja, ideja i iskustava. Ovo povezivanje često dovodi do stvaranja poslovnih partnerstava, investicija i inovacija. U Hrvatskoj postoje različite inicijative, udruženja i događaji koji promiču umrežavanje poduzetnika i podržavaju njihovu povezanost. Neke od njih su Hrvatska gospodarska komora, Hrvatska udruga poslodavaca, Impact Hub Zagreb⁷ i sl. (RADA, 2023).

Unatoč nedovoljnoj razvijenosti poduzetničkog ekosustava u Hrvatskoj hrvatski *startup* ekosustav uspio je generirati nekoliko uspješnih priča. Tvrtke poput Infobipa i Rimca, koje su već prerasle etiketu *startup*, unatoč ograničavajućim karakteristikama poduzetničkog okruženja uspjele su postati igrači koji definiraju industriju u kojoj djeluju (StartUpEurope, 2023).

Pravni okvir i regulacije

Pravni okvir i regulacije u poduzetničkom okruženju Hrvatske obuhvaćaju niz zakona, propisa i administrativnih postupaka koji utječu na osnivanje, registraciju, vođenje i poslovanje poduzeća. Ovi elementi igraju ključnu ulogu u oblikovanju poslovnog okoliša za poduzetnike i utječu na njihovu sposobnost za uspješno poslovanje. Neki od njih su: Zakon o trgovačkim društvima, Porezni zakoni, Zakon o radu, Zakon o zaštiti potrošača, Zakon o zaštiti intelektualnog vlasništva, Zakon o stečaju i likvidaciji, Zakon o zaštiti okoliša, Zakon o javnim nabavama, Zakon o trgovini te Regulacije Europske unije uključujući propise o trgovini, zaštiti podataka i drugim pitanjima (Vlada RH, 2023). Navedeni su samo neki od ključnih pravnih elemenata koji oblikuju poduzetničko okruženje u Hrvatskoj, a poduzetnici moraju biti upoznati s tim regulacijama kako bi uspješno poslovali i pridržavali se zakona.

Pristup tržištu

Pristup tržištu kao dio poduzetničkog ekosustava Hrvatske predstavlja ključni faktor za uspjeh poduzeća u zemlji. Hrvatska ima relativno malo domaće tržište u usporedbi s nekim većim

⁷ globalna mreža coworking prostora i inicijativa za podršku poduzetnicima. Zagrebski Impact Hub nudi prostor za rad i organizira događaje i programe podrške poduzetnicima.

europskim zemljama, što može biti izazov za poduzeća koja se oslanjaju na domaće potrošače. Ipak, članstvo u Europskoj uniji omogućava pristup jedinstvenom europskom tržištu, što je posebno važno za izvozno usmjerene sektore. Također, Hrvatska sve više razvija kapacitete u e-trgovini, olakšavajući pristup globalnim tržištima putem interneta. Efikasna logistička infrastruktura, uključujući luke i prometne veze, igra ključnu ulogu u olakšavanju pristupa tržištima, a potpisivanje ugovora o slobodnoj trgovini s drugim zemljama otvara nova tržišta za izvoz i uvoz robe i usluga. Također, vlada Hrvatske i različne agencije pružaju podršku poduzećima koja žele proširiti svoje poslovanje na međunarodna tržišta, što može uključivati financijske poticaje i savjetovanje (HAOP, 2023).

4.4. Utjecaj pandemije na poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj

Prema OECD (2023). hrvatsko gospodarstvo je teško pogođeno pandemijom. Prema gospodarskom izvješću Europske komisije, prognoza je procijenila recesiju od oko 9,6% BDP-a u 2020. (u usporedbi s 2,9% u 2019.), potaknutu uglavnom padom u sektoru turizma, domaćoj potrošnji i poteškoćama u izvozu. Kao posljedica usporavanja gospodarstva i ekspanzivnih fiskalnih mjera usmjerenih na ublažavanje zbog utjecaja pandemije, Ministarstvo financija procijenilo je proračunski manjak na 8 % BDP-a 2020., nakon prilično uravnoteženog proračuna u prethodnoj godini. Hrvatsko gospodarstvo doista je teško pogođeno pandemijom, i prema podacima (Vlada RH, 2023), doživjelo je značajan pad BDP-a od 8,4 posto u 2020. godini. Ovaj pad ukazuje na ozbiljne ekonomske izazove s kojima se zemlja suočila zbog ograničenja i posljedica pandemije. Kako bi se nosila s ovim izazovima i potaknula gospodarski oporavak, Hrvatska se snažno oslanja na financijsku podršku iz fondova Europske unije, posebno putem Instrumenta za oporavak i otpornost. Ovaj instrument namijenjen je poticanju ekonomske obnove i jačanju otpornosti na buduće izazove.

BDP-a Hrvatske za 2022. godinu od 9 posto sugerira snažan oporavak gospodarstva nakon izazovne perioda. Za 2023. godinu očekuje se rast od 4 posto, što ukazuje na daljnju stabilnost, ali s nešto sporijim tempom rasta u usporedbi s prethodnom godinom. Ove projekcije su važne za ekonomsku stabilnost i potencijalne investicijske prilike u zemlji (Vlada RH, 2023). Prema najnovijem izvoru na službenoj stranici Vlade RH (2023) stanje hrvatskog gospodarstva u 2023. godini bilježi poboljšanje u usporedbi s prethodnim godinama. Oporavak se temelji na ponovnom usponu turizma, efikasnoj uporabi sredstava iz fondova Europske unije i povećanoj

domaćoj potrošnji. Unatoč ovim pozitivnim pokazateljima, postoje i izazovi koji bi mogli usporiti gospodarski rast, uključujući problem nedostatka radne snage, prisutnu visoku inflaciju i daljnju neizvjesnost povezanu s pandemijom.

Rezultati GEM istraživanja, koji se odnose na utjecaj pandemije na poslovanje poduzetnika i poduzetničku aktivnost (tablica 3, tablica 4) pokazuju kako „zreli“ poduzetnici (25,7%) manje od poduzetnika s ranom poduzetničkom aktivnosti (TEA) (32,7%) smatraju da je pandemija otvorila nove prilike.

Tablica 3 Pandemija COVID-19 i nove prilike (TEA)

Godina	Hrvatska		EU
	%	Rang*	%
2020.	29,0	11/14	32,4
2021.	32,7	14/18	39,8

Izvor: Izrada autora prema Singer et al (2022).

Tablica 4 Pandemija COVID-19 i nove prilike „zreli“ poduzetnici

Godina	Hrvatska		EU
	%	Rang*	%
2020.	14,3	12/14	18,8
2021.	25,7	9/18	26,7

Izvor: Izrada autora prema Singer et al (2022).

Zadovoljstvo načinom reakcije Vlade na pandemiju veće je kod „zrelih“ nego kod TEA poduzetnika i iznad prosjeka je EU zemalja. Veliku ulogu imao je Nacionalni plan otpornosti i oporavka (NPOO) koji je donio niz ključnih mjera usmjerenih na podršku poduzetnicima i ublažavanje negativnih učinaka pandemije. U nastavku slijedi nekoliko ključnih mjera:

Porezne olakšice i subvencije za očuvanje radnih mjesta: Ova mjera pruža porezne olakšice poduzetnicima koji su teško pogođeni ekonomskim posljedicama pandemije. Također,

subvencije za očuvanje radnih mjesta pomažu u zadržavanju zaposlenika tijekom krize, čime se smanjuje socijalni i ekonomski utjecaj.

Potpore za digitalnu transformaciju i inovacije: Ova inicijativa potiče mala i srednja poduzeća da usvoje digitalne tehnologije kako bi poboljšala svoju konkurenciju i prilagodila se promjenjivim uvjetima tržišta. Poticanje inovacija i ulaganje u istraživanje i razvoj doprinosi dugoročnom gospodarskom rastu i konkurentnske prednosti.

Pristup financiranju: Ova mjera ima za cilj poboljšati pristup financiranju za poduzetnike. To uključuje garancijske sheme koje smanjuju rizik za kreditiranje, kreditne linije koje omogućuju pristup kapitalu te fondove rizičnog kapitala koji podržavaju rast i razvoj poduzeća.

Jačanje konkurentnosti i otpornosti sektora: Investicije u sektore poput turizma, poljoprivrede, ribarstva i industrije imaju za cilj povećati njihovu konkurentnost i otpornost. To se postiže kroz zelenu i digitalnu tranziciju, diverzifikaciju proizvoda i tržišta, te ulaganje u obrazovanje i osposobljavanje radne snage kako bi se poboljšala produktivnost i prilagodba novim uvjetima.

Ove mjere Nacionalnog plana otpornosti i oporavka usmjerene su na podršku ekonomskom oporavku nakon pandemije te na jačanje konkurentnosti i otpornosti gospodarstva u budućnosti.

5. PODUZETNIČKA AKTIVNOST U IZRAELU

Prema Firedman (2019). Izrael je posljednjih desetljeća postao središte međunarodne poslovne aktivnosti. Gospodarski rast Izraela zajedno s državnim poticajima (uključujući djelovanje na smanjenju propisa i oporezivanja korporacija), omogućuje lokalnim i međunarodnim tvrtkama da se lako i relativno učinkovito uključe u poslovne aktivnosti (Friedman, 2019).

Unatoč svojoj maloj veličini i nepovoljnom geografskom položaju između neprijateljskih i nerazvijenih susjeda, Izrael je izrastao u jednu od vodećih *startup* lokacija širom svijeta. Šire područje Tel Aviva, gdje živi otprilike 40% stanovništva, doživjelo je brz rast i postalo je lider u visokoj tehnologiji s udjelom od oko 0,3% u bruto domaćem proizvodu (OECD, 2023).

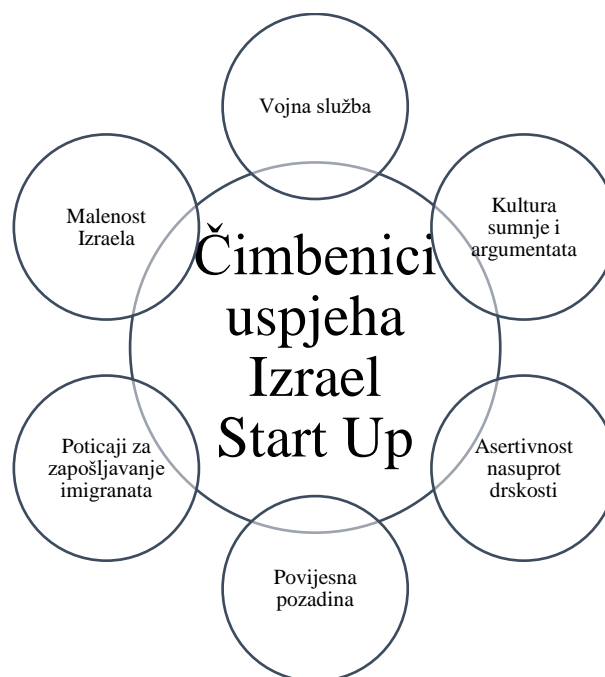
Izraelske glavne uvozne industrije su dijamanti (6,14 milijardi dolara), automobili (5,07 milijardi dolara), sirova nafta (1,95 milijardi dolara) i rafinirana nafta (1,75 milijardi dolara). Glavne izvozne industrije su dijamanti (11,2 milijarde dolara), pakirani lijekovi (2,36 milijarde dolara), medicinski instrumenti (2,01 milijarde dolara) i elektronički sklopovi (2 milijarde dolara). Zahvaljujući Izraelu koji je potpisao sporazume o slobodnoj trgovini s Europskom unijom, SAD-om, Europskim udruženjem slobodne trgovine, Turskom, Meksikom, Kanadom, Ukrajinom, Jordanom, Egiptom i latinoameričkim trgovinskim blokom Mercosur, poduzetnicima se lako nositi s carinskim sustavom (OECD, 2023).

Važno je istaknuti kako Izraelov geografski položaj pruža značajne prednosti za trgovinu i povezanost s ostatkom svijeta. Njegove moderne luke Haifa i Ashdod na Sredozemnom moru te Elat na Crvenom moru omogućuju laku otpremu i pristup različitim tržištima. Povezanost tih luka s izvrsnim cestovnim i željezničkim sustavom dodatno olakšava prijevoz robe unutar zemlje i izvoz na međunarodna tržišta. Izrael također ima pristupne rute za brodove prema Atlantskom i Indijskom oceanu, što otvara mogućnosti za globalnu trgovinu i povezanost s različitim regijama. Velika međunarodna zračna luka Ben Gurion u Lodu dodatno olakšava poslovanje trgovačkim poduzetnicima jer pruža pristup međunarodnim zračnim linijama iz cijelog svijeta. Ovaj kombinirani logistički sustav čini Izrael atraktivnim za trgovinske aktivnosti i olakšava izvoz i uvoz roba, potičući ekonomski rast i razvoj zemlje (OECD, 2023).

Izrael je postao poznat kao „*start-up* nacija“ zbog jedinstvene kombinacije povijesnih, kulturnih, tehnoloških i ekonomskih čimbenika. Ključni faktori koji su doprinijeli ovom fenomenu uključuju izraelski vojni obavještajni sektor koji je proizveo iznimno vješte inženjere i tehničke stručnjake, duboko ukorijenjenu kulturu poduzetništva i inovacije, te spremnost za

rizik i izazove. Osim toga, Izrael je privukao znatna ulaganja u tehnološki sektor, što je omogućilo *start-upima* da razvijaju svoje ideje i proizvode. Renomirane akademske institucije i istraživački centri potiču istraživanje i razvoj, pružajući plodno tlo za nastanak novih tehnoloških rješenja. Vlada Izraela prepoznala je važnost tehnološkog sektora i podržava ga kroz razne poticaje i inicijative. S obzirom na relativno malo domaće tržište, izraelski *start-upovi* često su usmjereni na globalno tržište od samog početka, potičući internacionalizaciju i rast. Ova kombinacija faktora stvorila je povoljno okruženje za razvoj *start-up* ekosustava u Izraelu, čineći ga jednim od vodećih tehnoloških inovatora na svjetskoj sceni (Avnimelech i Amit, 2022).

Prema Kon et al (2014) postoji nekoliko čimbenika koji su doveli do uspjeha Izraela kao startup ekosustava (slika 3).

Slika 3 Čimbenici uspjeha Izraela (Start Up)

Izvor: Izrada autora prema Kon et al (2014)

Kao jedan od elemenata uspješnosti smatra se vojna služba, koja je obvezna za sve Židove od 18 godina. Osim navedenog tu je i pojam "kultura sumnje", koji nema široko prihvaćenu definiciju. Međutim, može se tumačiti kao kultura koja potiče preispitivanje, skepticizam i

kritičko razmišljanje. U tom kontekstu, „kultura sumnje“ može se smatrati pozitivnim atributom u organizaciji, budući da promiče otvorenost, znatiželju i spremnost da se izazovu pretpostavke i uvjerenja. Povijesna pozadina Izrael čini mjestom gdje se ljudi žele poboljšati i uspjeti. Izrael ima poticaje za zapošljavanje imigranata, posebno visokokvalificiranih znanstvenika i stručnih radnika. Veličina Izraela stvara priliku za specijalizaciju u kvaliteti temeljenoj na kreativnosti.

Inbar (2023) ističe kako je prema Start-Up Genomeovoj ljestvici start-up ekosustava 2019., Izrael međunarodno priznat kao start-up nacija sa populacijom od samo 8 milijuna (Inbar, 2023). S navedenim se slaže i Schneorson et al (2019). te ističe kako je Izrael poznat kao „startup nacija“ sa značajnim doprinosima u najnovijim poljima, kao što su:

- razvoj softvera,
- umjetna inteligencija
- računalno programiranje.

Glavni izvozni proizvodi Izraela su proizvodi i usluge koji se temelje na znanju. Kao rezultat toga, dizajn se ne smatra sastavnim dijelom istraživanja i razvojnog procesa za razliku od ostalih razvijenih zemalja gdje je dizajn često u prvom planu (Schneorson et al, 2019).

Prema Inbar (2023) izvan *start-up* sektora, Izrael ima raznovrsnu poduzetničku scenu koja uključuje različite vrste poduzeća i industrija. Osim mnogobrojnih *start-upova*, u Izraelu postoje srednja i velika poduzeća koja se bave različitim sektorima, uključujući proizvodnju, usluge, trgovinu i druge. Neka od tih poduzeća posluju na domaćem tržištu, dok druga izvoze proizvode i usluge širom svijeta. Izrael također ima razvijenu industriju visoke tehnologije koja proizvodi sofisticirane tehnološke proizvode poput poluvodiča, telekomunikacijske opreme i medicinskih uređaja. Maloprodajna industrija u Izraelu je vrlo aktivna, uključujući trgovačke lance, restorane i usluge za potrošače. Također, bankarstvo i financijske usluge igraju važnu ulogu u izraelskom gospodarstvu, uključujući komercijalne banke, investicijske banke i druge financijske institucije koje podržavaju različite aspekte poslovanja i ekonomske aktivnosti. Izrael je također poznat po sektorima kao što su obrtništvo, turizam i poljoprivreda, čime dodatno obogaćuje svoju poduzetničku scenu izvan *start-up* sektora.

5.1. Rezultati GEM istraživanja za Izrael

Rezultati GEM istraživanja za Izrael u ovom poglavlju sažeta su iz izvještaja GEM Izrael (2022) te sažeti prikaz GEM izvještaja autora Menipaz i Avrahami (2022).

Studija u Izraelu obuhvatila je 2000 ljudi reprezentativan presjek populacije od 18-64 godine, iz četiri sektora:

- Zreli židovski sektor, N=1220, 61,0% (uključujući svjetovne, religiozne i tradicionalne ljude);
- Ortodoksni⁸ Židovi, N=199, 10,0%;
- Arapi N=381, 19,1%;
- Imigranti N=200, 10,0%.

Prema rezultatima GEM istraživanja za Izrael, TEA indeks za 2020. godinu iznosio je 8,5%. Ovaj rezultat pozicionira Izrael na 19. mjesto među 30 razvijenih zemalja koje su sudjelovale u GEM istraživanju te godine. Vrijedno je napomenuti da je Izrael doživio značajan pad u TEA indeksu u 2020. u usporedbi s prethodnim godinama. Na primjer, u 2019. godini zauzimali su 13. mjesto. Ovo smanjenje može se povezati s dramatičnim smanjenjem novih poduzetničkih aktivnosti tijekom pandemije. Povećanje očekivanja stanovništva za pokretanjem poslovanja u sljedeće tri godine bilo je evidentno sve do 2015. godine, uz istovremeni rast broja novih poduzeća. Međutim, nakon 2018. godine, došlo je do pada namjera stanovništva za pokretanjem novih poslova u roku od tri godine, a ta razina namjera pala je ispod razine zabilježene 2013. godine. U 2020. godini, TEA indeks je dramatično pao na 8,5%. Također je važno napomenuti da je postotak "zrelih" poduzeća u Izraelu, što uključuje poduzeća koja posluju 3,5 godina ili više, opao na 4,2% u 2020. godini, što je blizu razine iz 2015. godine. Ovaj trend pokazuje izazove s kojima se Izrael suočava u održavanju i poticanju poduzetničkog sektora, posebno tijekom pandemije.

Analiza motivacije TEA-a u Izraelu 2020. pokazuje hijerarhiju motivacija koje ih pokreću:

- Prva je želja za bogatstvom, odnosno „zaraditi puno novca“ (71,16%).
- Drugo je potreba da se stvore sredstva za život kada su prilike za zapošljavanje rijetke i/ili teške.

⁸ Pravovjerje

- Treće mjesto zauzima motivacija da se „učini razliku u svijetu“ ili „ostavi trag u svijetu“, koja se smanjila za 7% u usporedbi s 2019. vjerojatno zbog svjesnijeg i realnijeg sagledavanja osobne aktivnosti poduzetnika.
- Četvrta s blagim padom od 1,7% rangirana je potreba i namjera za nastavkom obiteljske tradicije.

Prema istraživanju GEM za 2021. godinu, najčešći motivi ulaska u poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj su prilika i nužnost. Prilika se odnosi na prepoznavanje i iskorištavanje poslovnih mogućnosti, dok nužnost se odnosi na pokretanje poduzetništva zbog nedostatka drugih izvora prihoda ili zaposlenja. U Hrvatskoj je udio poduzetnika koji su pokrenuli posao iz prilike bio 71,7%, a iz nužnosti 28,3%. Među ostalim motivima za poduzetništvo u Hrvatskoj su i neovisnost, osobno zadovoljstvo, doprinos društvu i ostvarenje vlastitog potencijala. Usporedba motivacija poduzetnika u Izraelu s drugim zemljama, uključujući Hrvatsku, ukazuje na nekoliko važnih razlika u motivacijama koje potiču ljude na pokretanje vlastitih poslova. Prva i najizraženija motivacija u Izraelu je želja za stjecanjem bogatstva, pri čemu većina poduzetnika ističe želju "zaraditi puno novca" kao svoj glavni pokretač. Ova visoka razina ambicije za financijskim uspjehom može biti znakovita za izraelsku poduzetničku kulturu. Drugi važan motiv u Izraelu je potreba da se osiguraju sredstva za život, posebno u situacijama kada su prilike za zapošljavanje rijetke ili izazovne. To ukazuje na ekonomsku stvarnost u zemlji i način na koji poduzetnici percipiraju svoje poduzetničke pothvate kao sredstvo osiguravanja egzistencije. Treća motivacija, iako i dalje značajna, jest želja za "učinjenjem razlike u svijetu" ili "ostavljanjem traga u svijetu". No, ova motivacija je zabilježila pad u 2020. godini u usporedbi s prethodnom godinom, što može ukazivati na realniju percepciju izazova i prilika u poduzetništvu. Konačno, očuvanje obiteljske tradicije, dok ima svoje mjesto, rangira se niže u hijerarhiji motivacija. Blagi pad u njezinoj važnosti ukazuje na promjene u percepciji obiteljskih tradicija u kontekstu poduzetništva.

Ove razlike u motivacijama između Izraela i drugih zemalja, uključujući Hrvatsku, mogu pružiti uvid u različite dinamike i prioritete u poduzetništvu te pomoći u razumijevanju kako podržati i poticati poduzetnički duh u različitim kulturnim i ekonomskim kontekstima.

Tablica 5 Rangiranje Izraela među zemljama GEM-a prema motivaciji u 2019. i 2020.

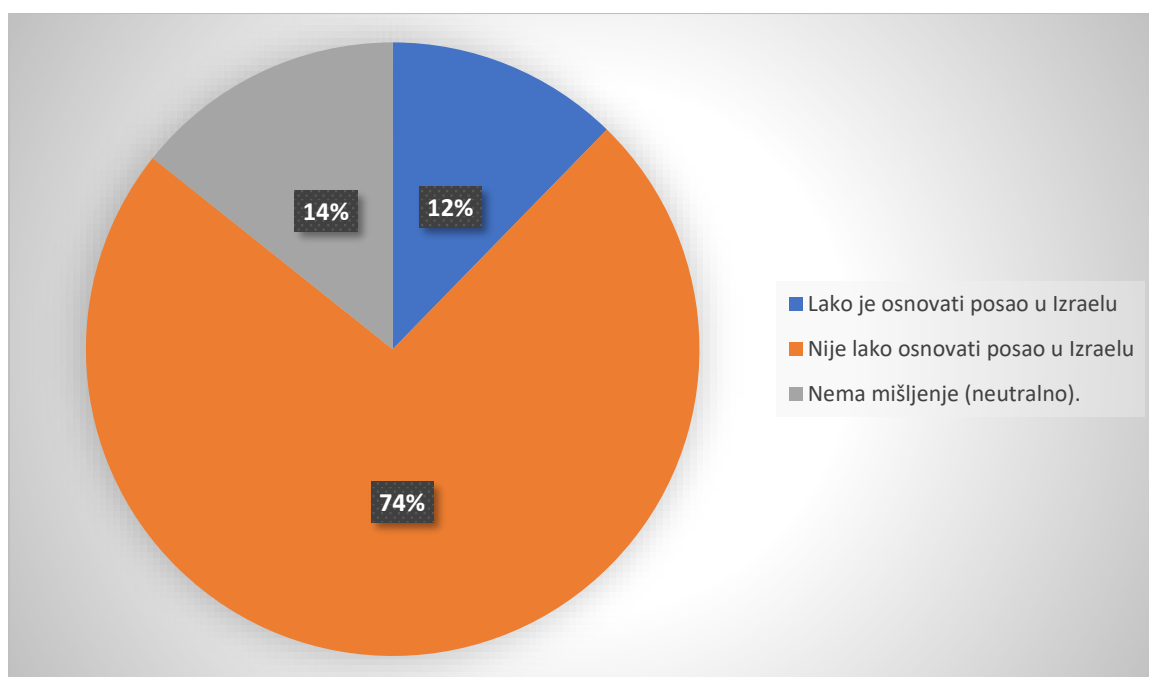
Motivacija	2020	2019
Izgraditi veliko bogatstvo ili vrlo visoke prihode	7 od 43*	11 od 50
Zarađivati za život jer su poslovi oskudni	31	31
Napraviti razliku u svijetu	27	38
Nastaviti obiteljsku tradiciju	39	31

*ukupan broj zemalja u GEM istraživanju

Izvor: izrada autora prema Menipaz i Avrahami (2022).

Nastavno na motivaciju, samo mali dio stanovništva vjeruje da je lako osnovati posao u Izraelu, od čega je 13,7% muškaraca i 10,9% žena. Velika većina smatra da nije lako osnovati posao u Izraelu, a dio nema mišljenje (neutralno). (grafikon 1).

Grafikon 1 Stav o osnivanju posla

Izvor: izrada autora prema Menipaz i Avrahami (2022).

Godine 2020. Izrael je na posljednjem mjestu u GEM studiji po lakoći osnivanja novih poduzeća među 43 zemlje. Od sektora, arapski sektor je istaknut s 24,1% koji vjeruje da je lako uspostaviti posao u Izraelu, a slijedi ga ortodokсни sektor sa 17,7% , dok je zreli židovski sektor najpesimističniji sa 7,8% ispitanika koji vjeruju da je lako uspostaviti posao u Izraelu 2020. godine. Jaz između arapskih i ortodoksnih sektora očito je povezan s razinom vladine kontrole i regulacije u tim sektorima i političkom potporom pravoslavnom sektoru. Drugi čimbenik je razina tehnologije i vještina potrebnih za poduzeća na koja se ti sektori žele usredotočiti.

Izrael je na 37. mjestu od 43 zemlje po razini „zrelog“ poduzetništva (2020.). Ova razina predstavlja smanjenje u odnosu na 2019. (5,6%) zbog pandemije. Međutim, čak i na najvišoj razini u svim godinama istraživanja Izrael nije prošao najnižu treću razinu⁹ u odnosu na GEM zemlje. To je zapravo bila stvarnost u Izraelu od početka GEM studije 1998.-1999. Razina opstanka novih poduzeća nije dovoljna za povećanje broja „zrelih“ poduzeća koja rastu i uspijevaju ostati ispred konkurencije na izraelskom tržištu. Treća razina u kontekstu GEM studije obično se odnosi na „opstanak“ novih poduzeća. To znači da poduzeća koja su osnovana prolaze kroz različite faze razvoja, a treća razina označava fazu u kojoj se poduzeće nastavlja održavati i opstajati na tržištu nakon početnog osnivanja. U GEM studiji, ocjena razina poduzetništva pomaže analitičarima razumjeti dinamiku poduzetničkog ekosustava u određenoj zemlji. Stupnjevi opstanka novih poduzeća igraju ključnu ulogu u tome jer ukazuju na to koliko je poduzetničko okruženje povoljno za stvaranje i dugoročni uspjeh novih poduzeća. Izjavu sugerira da Izrael ima prostora za poboljšanje u podršci dugoročnom opstanku i rastu novih poduzeća.

5.2. Struktura poduzetničke aktivnosti

Izrael je zemlja koju od 1990-ih karakterizira visok stupanj poduzetničke aktivnosti, posebno u sektoru visoke tehnologije. Izraelska vlada od 1990-ih aktivno ulaže u razvoj i poticanje poduzetništva.

⁹ mnoga nova poduzeća u Izraelu, iako su osnovana, često se suočavaju s izazovom da dugoročno opstanu i rastu na tržištu. To ukazuje na to da mnoga poduzeća u Izraelu možda nisu uspjela razviti poslovne modele ili strategije koje bi im omogućile dugoročni uspjeh.

Prema OECD (2023) mala i srednja poduzeća čine veliku većinu tvrtki u Izraelu. Od 2017. godine u Izraelu je bilo 559 567 poduzeća, a 99,5% njih bila su mala i srednja poduzeća koja su zapošljavala do 100 radnika. Politike malog i srednjeg poduzetništva i poduzetništva u Izraelu prvenstveno je osmislilo Ministarstvo gospodarstva i industrije, a provodi ih Izraelsko tijelo za inovacije (IIA) i Agencija za mala i srednja poduzeća (SMBA). Dok je IIA (ranije poznat kao Glavni ured za znanost) usredotočen na vodeća novoosnovana poduzeća i mala i srednja poduzeća koja se temelje na tehnologiji, SMBA pruža usluge svim malim i srednjim poduzećima u glavnim gospodarskim sektorima Izraela kroz obuku i obuku poslovnog upravljanja, subvencionirani pristup financiranju (na primjer, kroz nacionalni program jamstva za kredite) i te kroz osnivanje centara za poslovni razvoj (centri MAOF).

Izraelska vlada je uspostavila desetke inkubatora, omogućujući poduzetnicima početak rada u zaštićenom okruženju. U isto vrijeme, vlada je potaknula osnivanje industrije rizičnog kapitala kako bi potaknula financijska ulaganja u nova poduzeća. Također je izdvojila značajan proračun za Glavni ured za znanost koji izdvaja sredstva za subvencioniranje razvoja primjene novih tehnologija. Uspostavom Izraelskog izvoznog instituta financirano je bezbroj konzultanata koji su pomogli poduzetnicima da započnu poduzetnički pothvat. Paralelno, tijekom posljednja dva desetljeća, veliki broj izraelskih poduzetničkih tvrtki su uvrštene na američku burzu NASDAQ, specijaliziranu za visokotehnološke tvrtke. Izraelski *startup*-ovi također su uvršteni na druge, strane burze (Almor i Heilbrunn, 2013).

Prema Haour (2005) Izrael se ističe kao izvanredan model komercijalizacije tehnologije zahvaljujući jasnoj tehnološkoj bazi, ulagačkoj kulturi, te podršci inovacijama, što potiče smjelost i uspješno promovira tehnološki napredak. Profesionalci u određenom polju se međusobno poznaju i učinkovito umrežavaju, djelomično kao rezultat gustog niza inkubatora. Vojska dodatno katalizira proces povezivanja raznih članova tima unutar *startup*-ova (Haour, 2005). Vojska u Izraelu katalizira povezivanje članova timova unutar *start-up*ova pružajući mladim stručnjacima priliku za obuku u kibernetičkim i tehničkim disciplinama tijekom obvezne vojne službe. Ova suradnja potiče razvoj dubokih tehnoloških mreža i timskog rada među vojnicima, što se često prenosi u njihove buduće poslovne poduhvate u tehnološkom sektoru (Inbar, 2023). Vojni program također djeluje kao značajan izvor tehničkih inovacija za komercijalizaciju. U području zdravstvene zaštite, posebice u sektoru medicinskih uređaja, Izrael ima izuzetnu aktivnost novoosnovanih poduzeća. Takva postignuća doista predstavljaju izvor i nadahnuće za druge, često veće zemlje u njihovim nastojanjima da slijede put inovacija na učinkovit način (Haour, 2005)

Da je poduzetništvo poželjan izbor karijere smatra 65% Izraelaca, a više od 80% njih smatra da ono predstavlja status visokog uspjeha (GEM 2022). Doista, opće je poznato da dok su u prošlosti židovske majke čeznule da im sinovi postanu liječnici, danas žele da oni budu poduzetnici. Ukratko, ovi brojevi prvenstveno predstavljaju snažno uvjerenje u izraelsku poduzetničku scenu kako unutarnjih tako i vanjskih dionika definirajući Izrael kao klaster poduzetništva i inovacija. Ova scena pruža plodno tlo i rastuću potražnju za financiranjem kako bi se podržale goleme i raznolike inicijative koje svakodnevno započinju u Izraelu (Efrat et al, 2020).

Glavne prednosti pokretanja poduzetničkog pothvata u Izraelu su da poduzetnik početnik ne mora biti stanovnik Izraela jer 100% vlasnik i direktor mogu biti strani i potreban je samo jedan vlasnik (Avnimelech i Amit, 2023). To znači da strani poduzetnici mogu imati potpunu kontrolu nad vlastitim poslovanjem u Izraelu, bez potrebe za pronalaženjem lokalnog partnera ili vlasnika. Činjenica kako je potreban samo jedan vlasnik omogućuje pojedincu da ima potpunu kontrolu nad svojim poslovanjem i donosi odluke bez potrebe za usklađivanjem s drugim. Međutim, to također znači da ta osoba snosi svu odgovornost za uspjeh ili neuspjeh tvrtke. Prema Avnimelech i Amit (2023). još jedna prednost je da za otvaranje izraelske tvrtke nije potreban početni kapital, a cijeli postupak otvaranja može se u potpunosti izvesti na daljinu. Izrael također ima nisku stopu PDV-a od 17% i porez na dobit od 23%. Stručnjaci za osnivanje tvrtki pomažu pri dobivanju poslovnih dozvola, pronalaženju prostora i pomoći oko ugovora o najmu, rješavanju carinskih problema, registraciji zaštitnih znakova i pomoći oko vize. Pod uvjetom da su svi dokumenti u redu, postupak pokretanja poduzetničkog pothvata uz pomoć stručnjaka za osnivanje tvrtke može trajati manje od tjedan dana.

5.3. Poduzetničko okruženje u Izraelu (ekosustav)

Izrael je bio predvodnik poduzetništva veći dio posljednja tri desetljeća. Na petom je mjestu *Bloombergovog* Indeksa inovacija 2019., koji prati najinovativnije zemlje i peti među razvijenim zemljama u svojoj poduzetničkoj razini, kako je objavljeno u *Global Entrepreneurship Monitor*. Štoviše, zemlja je rangirana kao četvrta među razvijenim zemljama u Indeksu globalnog poduzetničkog duha *Global Entrepreneurship Monitora*, što ukazuje na jaku poduzetničku kulturu u zemlji (Menipaz i Avrahami 2019).

U nastavku slijedi analiza poduzetničkog okruženja koristeći se GEM komponentama poduzetničkog okruženja ekosustav.

Kulturni i društveni faktori

Ekosustav poduzetnika u Izraelu uvelike se temelji na relevantnoj društvenoj mreži, kao i kulturi poduzetništva koja veliča društveni status poduzetnika (Menipaz i Avrahami, 2022). Društvena mreža igra ključnu ulogu u ovom ekosustavu, olakšavajući povezivanje i suradnju između poduzetnika. Osim toga, kultura koja potiče poduzetništvo i nagrađuje poduzetnička postignuća važan je element koji podržava rast i uspjeh poduzetnika (Horgan, Mundaca i Crisol-Martínez, 2021). GEM istraživanje pokazuje ocjenu od 7,1 (na skali 1-9, gdje je 9 najviša ocjena) za kulturne i društvene faktore, što ga svrstava na 6. mjesto među 45 zemalja koje su sudjelovale u istraživanju (Menipaz i Avrahami, 2022). Navedeni rezultat objašnjava povoljno društveno i kulturno okruženje u Izraelu.

Transfer istraživanja i razvoja

Inovativna kultura Izraela očituje se u značajnim državnim ulaganjima u istraživanje i razvoj. Izrael je vodeća zemlja među zemljama OECD-a u bruto domaćoj potrošnji na istraživanje i razvoj, s 4,5% BDP-a zemlje (od 2017.) i 17,4 istraživača na 1000 zaposlenih (OECD, 2023).

Što se tiče transfera tehnologije Izrael je „magnet“ za vrlo velik broj multinacionalnih kompanija koje su odlučile uspostaviti svoju istraživačko-razvojnu platformu i objekte u Izraelu (npr. *INTEL*, *MICROSOFT*, *Apple*...). Broj multinacionalnih kompanija s aktivnostima istraživanja i razvoja u Izraelu (više od 300 u 2018.) je izvanredan i stvorio je više od 50.000 radnih mjesta koja uključuju tvrtke iz svih krajeva svijeta koje djeluju u različitim vrstama industrija. Postotak BDP-a uloženog u istraživanje i razvoj u 2018. u Izraelu iznosio je 4,3% BDP-a što je najveći iznos u svijetu. Nadalje, Izrael, zbog svog vrlo učinkovitog financijskog sektora i njegove sposobnosti da osigura stabilnost tijekom vremena, potiče ulagače da tamo uspostave svoje aktivnosti. Prisutnost multinacionalnih kompanija pojačava konkurenciju, ali unatoč tome, križanjem s lokalnim kompanijama generira pozitivan trend gospodarskog rasta budući da su multinacionalne kompanije važna komponenta inovacijskog ekosustava (OECD, 2023).

Ocjena Izraela od 7,1 (na skali od 1-9) za kulturne i društvene faktore u GEM istraživanju znači da tamošnje društvo i kultura stvaraju povoljno okruženje za ljude koji žele pokrenuti vlastiti posao. To potiče inovacije i poduzetnički duh te pomaže gospodarskom rastu Izraela, što ga svrstava među vodeće zemlje među 45 sudionika istraživanja (Menipaz i Avrahami, 2022).

Komercijalna i profesionalna infrastruktura

Prema Melzer (2023) u svakoj fazi razvoja, *startup*-ovi u Izraelu mogu pronaći podršku. Dakle, samo u fazi ideje može se razviti vlastiti projekt inspiriran materijalima u startup medijima kao što su *Ctech*, *NoCamels*, *Startup Digest Tel Aviv* i drugi posjećivanjem radionica i konferencija za startup-ere, na primjer, događanja “*Bad-Idea-Start-Up*”-*Meetup* radionice koje pomažu preraditi loše ideje u vrijedan projekt, *AI Week* konferencijske sesije događaj koji se održava na Sveučilištu u *Tel-Avivu*, a posvećeno je inovacijama u sferi umjetne inteligencije, proučavanju podataka te računalno potpomognutoj nastavi, konferencija *Cybertech Tel-Aviv* itd. na redovitim obukama i susretima koji se organiziraju na platformama kao što su B2B marketing softvera, tehnologije i startupa; *City Accelerator TLV Meetup* itd. stvaranjem prototipa proizvoda na *hackathonima* kao što su *Civie Hack*, *DigiEduHack*, *FullStack Hackton* itd. U fazi pokretanja, *startup*-ovi imaju još više mogućnosti. Prije svega, u Izraelu niz pravnih tvrtki i banaka pomaže inovativnim poduzetnicima. Drugo, ti se *startup*-ovi mogu prijaviti na različite programe inkubatora, a takvih je u zemlji na pretek. U nastavku slijedi opis nekih od inkubatora u Izraelu.

Komercijalnu infrastrukturu u Izraelu dominantno čine inkubatori i akceleratori kojih ima otprilike 300, po čemu je Izrael među prvim državama u svijetu. Inkubatori su usredotočeni na različite industrije i gospodarske sektore. Prve inkubatore u Izraelu je početkom 90-ih uspostavila vlada koja je osigurala financijsku i stručnu potporu kako bi potaknula poduzetnički način razmišljanja ljudi i stvorila radna mjesta. Vlada također podupire inovacije kroz akademsko okruženje, Izrael se smatra jednim od svjetskih pionira u prijenosu tehnologije od 1959. i može se pohvaliti s dvije vodeće svjetske tvrtke za prijenos tehnologije, *Weizmann* Institut za znanost i Hebrejskim sveučilištem u Jeruzalemu, *Yissum* (OECD, 2023).

Ashoka Fellowship je inkubator koji se bavi društvenim poduzetništvom i zainteresirani je za suradnju s projektima čiji je proizvod orijentiran na globalno tržište. Platforma pomaže onim projektima koji žele promijeniti društvo na bolje, poboljšati kvalitetu života milijuna ljudi. U Izraelu je projekt *Ashoka Fellowship* dio globalnog projekta *Ashoka Worldwide*, njihovi uredi nalaze se u 35 zemalja, a pod okriljem ove organizacije održava se više od 60 događaja.

Desetak je programa ubrzanja za startupe u fazi pokretanja. U nastavku su opisani najrelevantniji.

365x je akcelerator s uredima u *Kfar-Sabi* (Izrael) i *New Yorku* (SAD). Kriteriji odabira *startupa* su IoT-proizvod, inovativnost i opstanak. Program traje 6 mjeseci. Za to vrijeme poduzetnici

usavršavaju strategije razvoja projekta, njegovu mapu puta, strukture i pripremaju projekt za skaliranje. Akcelerator ima 4 strateška partnera *Microsoft*, *Prodware*, *TechData*, *Salesforce* i niz korporativnih partnera.

iLog Accelerator je akcelerator koji je nastao kao rezultat zajedničke slovačko-izraelske inicijative. Akcelerator pomaže zemljama koje su zainteresirane za inovacije, podići svoje startupe na novu razinu.

MindCET Accelerator pomaže *startupima* u ranim fazama razvoja da razviju proizvod od ideje do ulaska na tržište i privuku financiranje. Program traje 4 mjeseca.

eHealth Ventures inkubator je za med-tech startup-ove. Počeo je s radom 2017. Pomaže *startup*-ovima u razvoju proizvoda od ideje do komercijalizacije proizvoda.

GEM istraživanje pokazuje ocjenu od 7,8 (na skali 1-9) za komercijalnu i profesionalnu infrastrukturu u Izraelu, što ukazuje na visoku kvalitetu poslovnog i profesionalnog okruženja u zemlji (Menipaz i Avrahami, 2022).

Vladine politike i programi

Omogućavajuće politike se odnose na političke mjere i regulacije koje potiču i podržavaju razvoj poduzetništva. To uključuje različite strategije i zakonodavne inicijative koje olakšavaju osnivanje i vođenje poslovanja, pružajući poduzetnicima potrebne resurse, podršku i povoljne uvjete. Ove politike mogu uključivati smanjenje birokracije, pojednostavljenje procesa registracije poduzeća, porezne olakšice, financijsku podršku, tehnološke potpore i druge mjere koje stvaraju povoljno okruženje za razvoj poduzetništva (Audretsch et al, 2019).

Pravni okvir i regulacije u izraelskom poduzetničkom ekosustavu igraju ključnu ulogu u poticanju inovacija i olakšavanju poslovanja. Izrael ima povoljan poslovni okoliš koji uključuje brzu i jednostavnu registraciju poduzeća te povoljne porezne poticaje za istraživanje i razvoj. Zaštita intelektualnog vlasništva je jaka, što potiče inovacije i privlači investitore. Osim toga, Izrael ima investicijske okvire koji privlače domaće i strane investitore. To uključuje različite vrste investicijskih potpora i olakšica, kao i razvojne agencije koje pomažu poduzetnicima u pronalaženju financijskih resursa. Regulacije u Izraelu podržavaju poduzetništvo i inovacije. Postoji fleksibilnost u poslovnim modelima, a administrativni procesi su pojednostavljeni. Ovo olakšava osnivanje i vođenje poduzeća te potiče razvoj *startup*-ova i tehnoloških poduzeća (Korbet 2019).

Prema GEM izvještaju ocjena od 3,7 (na skali 1-9) za vladine politike i programe u Izraelu ukazuje na to da postoji prostor za poboljšanja u pristupu i podršci poduzetništvu kroz vladine politike i programe (Menipaz i Avrahami, 2022).

Pristup novcu

Dostupnost odgovarajućeg financiranja je ključni element poduzetničkog ekosustava jer omogućuje poduzetnicima da pokrenu i razviju svoje poslovanje (OECD, 2023). Efrat et al (2020). ističu kako *Crowdfunding* ima svoje korijene duboko u izraelskom poduzetničkom ekosustavu. Njegovi karakteristični elementi kolektivni individualizam u kombinaciji s ravnim društvenim hijerarhijama, niskim stupnjem odvojenosti, obveznom vojnom službom koja nameće inovativno razmišljanje i improvizaciju, drskošću i konačno visokom tolerancijom na neuspjeh pružaju plodno tlo za poduzetništvo i olakšavaju inovativne pristupe financiranju poduzetništva kao što je *crowdfunding*. U svjetlu ovoga, rast *crowdfundinga* u Izraelu ne iznenađuje. Iako je grupno financiranje kapitalom predvodnik, platforme za nagrade i donacije sve su poznatije i popularnije. Izraelska industrija grupnog financiranja tržišni je lider u regiji Bliskog istoka i čini značajno tržište u Europi. Između 2013. i 2016. zemlja je prikupila 363,25 milijuna dolara, s prosječnom godišnjom stopom rasta od 11%. Godine 2015. Izrael je bio osmo najveće tržište nakon Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Njemačke, Nizozemske, Finske, Španjolske i Italije. Tijekom 2016. ukupna sredstva prikupljena putem platformi za grupno financiranje u Izraelu procijenjena su na 140 milijuna dolara. Izrael je rangiran na 8. mjesto (16 milijuna USD), nakon Ujedinjenog Kraljevstva, Estonije, Monaka, Gruzije, Finske, Irske i Danske. Vodeća izraelska vrsta grupnog financiranja je kapital gotovo 94 milijuna USD (68% ukupnog tržišta grupnog financiranja). Drugi je *Peer-to-Peer* (P2P) potrošačko kreditiranje, procijenjeno na 33 milijuna USD (24%). Platforme za nagrade i donacije, procijenjene na 11,15 milijuna USD (8%), čine treću po veličini vrstu grupnog financiranja (Efrat et al, 2020). Osim navedenih u Izraelu postoje 363 privatna investitora. Osim toga, više od 5800 međunarodnih poslovnih anđela zainteresirano je za financiranje izraelskih *startup*-ova. U zemlji postoje mnoge organizacije koje povezuju venture investitore i poslovne anđele. Nekih od njih su: *iAngels*, *iStartup Angels*, *Angel Investment Network Israel*, *Access Silicon Valley Tel Aviv*, *Spinach Angels*.

U Izraelu postoji Središnja kreditna baza podataka za kućanstva i mala i srednja poduzeća, koja je pokrenuta je u travnju 2019. Očekuje se da će baza podataka poboljšati konkurenciju i dostupnost podataka na izraelskom kreditnom tržištu. U siječnju 2017. donesen je zakon koji odvaja kartične tvrtke od banaka kao dio niza koraka za jačanje konkurencije u bankarskoj

industriji i smanjenje troškova financiranja za mala i srednja poduzeća. U veljači 2019. Banka Leumi dovršila je prodaju Leumi Carda (tvrtke za kreditne kartice banke) američkoj privatnoj tvrtki Warburg-Pincus. U travnju 2019. Banka Hapoalim izdala je 65% Isracarda (bankina tvrtka za kreditne kartice) u IPO-u, nakon što nije uspjela pronaći kupca. Godine 2017. Kneset (izraelsko zakonodavno tijelo) donijelo je Zakon o etici plaćanja dobavljačima (u EU-u poznat kao Direktiva o zakašnjelim plaćanjima). Ovim se zakonom utvrđuje najduži rok u kojem se mogu izvršiti plaćanja dobavljačima za prodaju robe, pružanje usluga ili izvršenje radova. Svrha zakona je smanjiti rok otplate za poslovni sektor, čime se smanjuje potreba za kreditom za obrtna sredstva kod malih i srednjih poduzeća, te povećati transparentnost plaćanja. OECD je zemlju također rangirao kao broj jedan u svijetu (2007.) po razini ulaganja u rizični kapital (OECD, 2023).

Izrael je također priznati lider u tehnološkim industrijama koji je 2018. ostvario 6 milijardi dolara financiranja (ukupni kapital prikupljen od strane *startupova*) koje je prikupilo 645 kompanija, što je povećanje od 15% u odnosu na prethodnu godinu i povećanje od 140% tijekom pet godina. U skladu s ovim brojevima financiranja (ukupni kapital prikupljen od strane *startupova*), broj aktivnih izraelskih visokotehnoloških tvrtki porastao je za 27% od 2014. (Korbet 2019).

Izrael je dobio ocjenu 7,4 (na skali od 1-9) za pristup novcu prema GEM istraživanju, te je zauzeo 5. mjesto među 45 zemalja koje su sudjelovale u istraživanju (Menipaz i Avrahami, 2022), što bi značilo da je u Izraelu povoljnije doći do financijskih resursa potrebnih za pokretanje ili razvoj poslovanja.

Obrazovanje i obuka za poduzetničke kompetencije

Što se tiče obrazovanja Vijeće za visoko obrazovanje nudi programe akademskog poduzetništva kako na dodiplomskoj tako i na diplomskoj razini. Važno je napomenuti da stažiranje nije potrebno u izraelskom visokom obrazovanju. Navedeno može doprinijeti izoliranju studenata od trenutnih promjena u poslovnom okruženju ograničavanjem njihove izloženosti praksama iz stvarnog svijeta (Schneerson et al, 2019). Izraelska su sveučilišta poznata po svojim aktivnim inovativnim i poduzetničkim kulturama. Na primjer, TAU je rangiran kao jedno od najinovativnijih sveučilišta u svijetu. Osim osnivanja vlastite tvrtke za transfer tehnologije i partnerstva s dioničkim partnerima, sveučilište je nedavno osnovalo *TauVenture*, fond rizičnog

kapitala, koji pruža potporu poduzetničkim naporima nudeći početni novac i povezujući ih s usluge u rasponu od računovođa, odvjetnika i dizajnera, kao i investitora ili visoke razine upravljanja u relevantnim velikim tvrtkama. *TauVenture* također nudi *co-working* prostore za mlade poduzetnike. *Ramot*, tvrtka za prijenos tehnologije, pomaže istraživačima i profesorima patentirati njihove tehnologije za buduću komercijalnu upotrebu. Iako *Ramot* ne služi samo poduzetnicima, njegovo postojanje osvještava istraživače praktičnost i primjenjivost svojih istraživanja, promicanje relevantnijih inovacija iz *Hao* sveučilište. Takvi programi trebaju promicati opće poduzetničke napore na sveučilištu, ali još uvijek nedostaju programi koji se fokusiraju na *CleanTech* ili *ne-IT startup*-ove (Avnimelech i Amit, 2023). Ovi hvalevrijedni projekti zasigurno su pozitivan primjer i poticaj za uvođenje istog ili barem sličnog oblika poticanja poduzetničke aktivnosti i u Hrvatskoj.

Campus Tel Aviv zajednički je projekt s Googleom za *startup*-ove. U okviru suradnje postoji škola za *startup*-ove. Korisnici imaju mogućnost pohađanja tečaja o inovativnom poduzetništvu. Mentori iz Googlea i osnivači uspješnih *startup*-ova dijele svoja iskustva i daju pitanja i odgovore za novake na tjednoj bazi.

AWS Floor28 je obrazovna platforma u *Tel-Avivu* za sve koji su zainteresirani za inovacije. Na ovoj se platformi održavaju brojni besplatni tematski događaji i sastanci sa stručnjacima. *AWS Floor28* je projekt kojeg pokreće Amazon Web Services (AWS) najrasprostranjenija cloud platforma na svijetu.

Izrael je dobio ocjenu od 3,4 za obrazovanje i obuku za poduzetničke kompetencije prema GEM istraživanju. Ova ocjena ga svrstava na 41. mjesto među 45 zemalja koje su sudjelovale u istraživanju. Prosječna ocjena za obrazovanje i obuku za poduzetničke kompetencije među svim zemljama koje su bile obuhvaćene istraživanjem iznosila je 5,0 (Menipaz i Avrahami, 2022).

Fizička infrastruktura

Prema Inbar (2023) izraelski poduzetnički ekosustav karakterizira iznimno razvijena tehnološka infrastruktura koja igra ključnu ulogu u poticanju inovacija i tehnološkog napretka. Ovaj ekosustav temelji se na visokim ulaganjima u istraživanje i razvoj, posebno u sektorima kao što su biotehnologija, visokotehnološka elektronika i softver. Brzi i pouzdani širokopolasni internet širom zemlje omogućuje razvoj i skaliranje softverskih rješenja te online usluga. To je od suštinskog značaja za tehnološke tvrtke i *startupe* koji ovise o brzom i stabilnoj internetskoj konekciji. Izrael je dobio iznimno visoku ocjenu za fizičku infrastrukturu prema GEM istraživanju. Ocijenjen je s 8,3 na skali od 1 do 9, što ga svrstava na prvo mjesto među 45

zemalja koje su sudjelovale u istraživanju (Menipaz i Avrahami, 2022). Rezultati pokazuju kako Izrael ima izuzetno visoku kvalitetu i dostupnost fizičke infrastrukture.

Otvorenost domaćeg tržišta

Prema GEM istraživanju, Izrael je dobio visoku ocjenu od 7,6 za otvorenost tržišta (najveća ocjena je 9) u kontekstu istraživanja. Ova ocjena odražava stupanj otvorenosti Izraela prema međunarodnom tržištu i spremnost da privuče strane investicije i trgovinu. Otvorenost tržišta igra ključnu ulogu u privlačenju stranih ulaganja, poticanju ekonomske aktivnosti i razvoju globalnih poslovnih odnosa (Menipaz i Avrahami, 2022).

Osim navedenih, postoje dodatne komponente koje nisu spomenute u GEM studiji (kao i kod analize poduzetničkog okruženja za Hrvatsku), a čine važan dio poduzetničkog ekosustava i mogu doprinijeti uspješnom razvoju poduzetništva to su pristup tržištu te mreže i povezivanje.

Pristup tržištu

Pristup tržištu igra ključnu ulogu u izraelskom poduzetničkom ekosustavu. Izrael je mala zemlja s ograničenim domaćim tržištem, što potiče poduzetnike da se usmjere prema globalnim tržištima od samog početka. To je potaknulo razvoj *startupova* s globalnom perspektivom. Izrael ima snažne trgovinske veze sa SAD-om i Europom te potpisane trgovinske sporazume koji olakšavaju izvoz proizvoda i usluga. To omogućuje izraelskim poduzećima širenje na međunarodna tržišta. Također, izraelski poduzetnici su poznati po svojoj inovativnosti i spremnosti za rizik, što im pomaže osvojiti konkurenciju na globalnim tržištima. Izraelski *startupovi* često privlače investitore i partnerstva s globalnim igračima, što im omogućuje rast i skaliranje (Inbar, 2023).

Mreže i povezanost

Mreže i povezanost su ključne u izraelskom poduzetničkom ekosustavu. Izraelska dijaspora i povratnici igraju važnu ulogu povezujući izraelske poduzetnike s globalnim tržištima. Vođeni iskustvom iz vojnog služenja, mnogi veterani IDF-a osnivaju tehnološke tvrtke i pružaju podršku mlađim poduzetnicima. Akademske institucije, kao što je Tehničko sveučilište u *Tel Avivu*, promiču povezanost između studenata i poduzetnika putem programa i inkubatora. Različite organizacije i događaji, poput "*Start-Up Nation Central*", potiču mreženje i suradnju među članovima ekosustava. Te tehnološke zajednice često organiziraju *hackathone*, konferencije i događaje za poticanje inovacija i povezivanje poduzetnika. Investicijski fondovi, anđeli investitori i korporacije pružaju financijsku i mentorsku podršku, šireći mrežu

poduzetnika. Ova mreža podrške omogućuje izraelskim *startupima* brži rast i pristup globalnom tržištu (Menipaz i Avrahami, 2022).

Izraelska uprava za inovacije (IIA) pristupa inovacijama tako da najprije razumije izazov, a zatim radi unatrag kako bi pronašla rješenja. To se naziva model obrnute inovacije. Na primjer, etablirane korporacije pozvane su predstaviti svoje izazove novoosnovanim tvrtkama. To promiče osnivanje zajedničkih pothvata (ponekad između konkurentskih tvrtki) za njihovo rješavanje (Avnimelech i Amit, 2023).

Izrael se ističe visokom razinom međuorganizacijskog poduzetništva, što znači da postojeća poduzeća aktivno podržavaju nove poduzetnike bez kapitala. Ova podrška uključuje investicije, mentorstvo i dijeljenje resursa, omogućavajući novim poduzetnicima da razvijaju vlastito poslovanje. Navedena praksa potiče razvoj novih samostalnih poduzeća i doprinosi općem uspjehu izraelskog poduzetničkog ekosustava (Menipaz i Avrahami, 2022). Hrvatska i druge zemlje mogu naučiti od Izraela kako poticati i podržavati međuorganizacijsko poduzetništvo kako bi potaknule inovacije i gospodarski rast.

6. ŠTO HRVATSKA MOŽE NAUČITI OD IZRAELA U KONTEKSTU PODUZETNIČKE AKTIVNOSTI?

Izrael je prepoznat kao globalni lider u području *startupova*, s impresivnim brojem od preko 6000 aktivnih *startupa*. Ova zemlja se često naziva "*Startup* nacijom" zbog svog izvanrednog uspjeha u ovom sektoru po glavi stanovnika. Nedavno povećanje broja istraživačko-razvojnih centara multinacionalnih korporacija u Izraelu, koji ih ima čak 530, dodatno transformira zemlju u "*Scale-Up* naciju", što ukazuje na njen rast i uspjeh u skaliranju poduzeća i tehnološkog razvoja (Korbet, 2019). Ova transformacija pokazuje kako Izrael neprestano napreduje u području inovacija i tehnološkog razvoja. Hrvatska može naučiti važnost poticanja i podrške *startupima* kako bi potaknula gospodarski rast i razvoj, uzimajući izraelski primjer kao inspiraciju.

Izraelska uprava za inovacije (IIA) pristupa inovacijama tako da najprije razumije izazov, a zatim radi unatrag kako bi pronašla rješenja. To se naziva model obrnute inovacije. Na primjer, etablirane korporacije pozvane su predstaviti svoje izazove novoosnovanim tvrtkama. To promiče osnivanje zajedničkih pothvata (ponekad između konkurentskih tvrtki) za njihovo rješavanje (Avnimelech i Amit, 2023). Model obrnute inovacije koji koristi Izraelska uprava za inovacije, gdje se izazovi razumiju unaprijed i potiče suradnja između etabliranih korporacija i novih tvrtki za njihovo rješavanje, može poslužiti kao inspiracija za Hrvatsku i podizanje razine poduzetničke aktivnosti.

Izraelski startup ekosustav i hrvatski ekosustav imaju značajne razlike. Izrael se ističe po izrazito razvijenom financijskom tržištu, koju karakterizira prisustvo fondova rizičnog kapitala i investitora koji podržavaju *startup*-ove u različitim fazama razvoja. Hrvatska, s druge strane, suočava se s ograničenom dostupnošću rizičnog kapitala, što predstavlja izazov za poduzetnike u potrazi za financiranjem. Iako, hrvatski poduzetnički ekosustav bilježi značajan napredak u razvoju u posljednjih 5 godina. Iako postoji mnogo *startup* događanja i konferencija, a njihov broj raste svake godine hrvatski poduzetnički eko sustav i dalje je okarakteriziran kroničnim nedostatkom rizičnog kapitala. Sa samo jednim aktivnim VC fondom koji je posebno usmjeren na regiju Balkana (SCV), poduzetnicima je izuzetno teško prikupiti kapital za rane faze i faze rasta. S druge strane, izraelski startup ekosustav rezultat je suradnje između države, tvrtki rizičnog kapitala, uspješnih poduzetnika, obrazovnog sustava, poslovnog sustava, inkubatora i akceleratora. Sveučilišta igraju značajnu ulogu u zemlji jer se mnoge ideje rađaju i testiraju

(StartUpEurope, 2023). Izraelski model podrške poduzetnicima pruža Hrvatskoj vrijedne lekcije za razvoj vlastitog poduzetničkog ekosustava. Izrael je postigao uspjeh kroz uspostavu inkubatora i zaštićenih okruženja, pružajući budućim poduzetnicima podršku i mentorstvo u ranoj fazi razvoja njihovih projekata. Također, investicije u istraživanje i razvoj te poticanje primjene novih tehnologija dobar su način za poticanje inovacija u zemlji, što Izrael vrlo dobro koristi. Na kraju, pomoć poduzetnicima da se plasiraju na međunarodna tržišta može pomoći u privlačenju globalnih investitora i širenju poduzetničkog potencijala Hrvatske.

Učenje iz izraelskog iskustva može pomoći Hrvatskoj da dalje razvija svoj poduzetnički ekosustav, potiče inovacije i podržava rast poduzetnika u zemlji. Iako postoje razlike, primjenom određenih elemenata iz izraelskog modela, Hrvatska može unaprijediti svoje poduzetničko okruženje i potaknuti gospodarski rast kroz podršku novim poduzetničkim inicijativama te kroz poticanje razvoja postojećih.

7. ZAKLJUČAK

Poduzetničko okruženje u Hrvatskoj još uvijek je ograničavajući čimbenik u razvoju poduzetničke aktivnosti. Glavni nedostaci, na kojima treba sustavno raditi su: nedovoljna razina aktivnosti za pokretanje novih poslovnih pothvata, nedovoljna razvijenost financijskog tržišta, mali udio rastućih poduzeća te administrativne prepreke. Izrael ima puno poticajnije poduzetničko okruženje koje se ogleda prvenstveno u razvijenosti *startup* ekosustavu koji je vrlo razvijen i podržan od strane vlade i privatnog sektora. Poduzetnički ekosustav u Izraelu uvelike se temelji na relevantnoj društvenoj mreži i nacionalnoj kulturi, u kojoj poduzetnici imaju visoki status. Izraelski poduzetnički ekosustav rezultat je suradnje države, razvijenosti financijskog tržišta, obrazovnog sustava, poslovnog sustava, inkubatora i akceleratora. Izraelski poduzetnici su prepoznati po svojoj sposobnosti da budu pioniri u prepoznavanju novih tehnoloških trendova i razvoju inovacija koje vode globalnim inovacijama, često prije nego što ta područja postanu izuzetno konkurentna i zasićena konkurencijom. Ključni adut izraelske industrije leži u njihovoj tehnološkoj kompetenciji, inovativnom duhu i brzom adaptaciji na promjene u tržištu. To se posebno ističe u visokotehnološkom sektoru, biotehnologiji i kibernetici, gdje Izrael igra važnu ulogu u oblikovanju globalnih tehnoloških inovacija.

Promatrajući uspješan primjer Izraela u poduzetništvu i inovacijama, Hrvatska ima priliku izvući važne pouke i fokusirati se na stvaranje poticajnijeg okruženja za svoje poduzetnike. To bi moglo rezultirati većim inovacijama, poticanjem gospodarskog rasta i povećanom konkurentnošću na globalnom tržištu. Kao što je vidljivo iz rezultata GEM istraživanja za Hrvatsku, postizanje ravnoteže i poboljšanje kvalitete različitih aspekata poduzetničke okoline igra ključnu ulogu u podržavanju poduzetništva. To obuhvaća uklanjanje administrativnih prepreka i usmjeravanje obrazovanja prema razvoju poduzetničkih vještina. Osim toga, važno je da Vlada provodi dosljedne politike koje potiču poduzetništvo, uključujući poticaje za poduzetničke inicijative, poticanje suradnje između istraživačkih institucija i gospodarstva te podršku inovacijama. Također, treba raditi na usmjeravanju obrazovnog sustava na razvoj poduzetničkih kompetencija kod mladih, kako kroz formalno obrazovanje, tako i podrškom neformalnom učenju.

U konačnici, podržavanje poduzetništva i razvoja poduzetničkih kompetencija ključno je za održivi gospodarski napredak i društvenu prosperitet u Hrvatskoj.

8. LITERATURA

1. Acs, Z. J., Arenius, P., Hay, M., & Minniti, M. (2004). Global entrepreneurship monitor.
2. Acs, Z.J., Audretsch, D.B., Braunerhjelm, P., Carlsson, B. (2012) Growth and entrepreneurship. *Small Bus. Econ.* 2012, 39, 289–300.
3. Almor, T., & Heilbrunn, S. (2013). Entrepreneurship in Israel: Theory and practice. *American Journal of Entrepreneurship*, 6(2).
4. Alpeza, M., Peterka, S. O., & Has, M. (2018). Entrepreneurship in Croatia. Entrepreneurship in former Yugoslavia: diversity, institutional constraints and prospects, 37-50.
5. Amini Sedeh, A., Pezeshkan, A., & Caiazza, R. (2022). Innovative entrepreneurship in emerging and developing economies: The effects of entrepreneurial competencies and institutional voids. *The Journal of Technology Transfer*, 1-26.
6. Anand, J., McDermott, G., Mudambi, R., & Narula, R. (2021). Innovation in and from emerging economies: New insights and lessons for international business research. *Journal of International Business Studies*, 52, 545-559.
7. Audretsch, D. B., Cunningham, J. A., Kuratko, D. F., Lehmann, E. E., & Menter, M. (2019). Entrepreneurial ecosystems: economic, technological, and societal impacts. *The Journal of technology transfer*, 44, 313-325.
8. Audretsch, D.B., Keilbach, M. (2004) Entrepreneurship capital and economic performance. *Reg. Stud.* 2004, 38, 949–959.
9. Avnimelech, G., & Amit, A. (2023). From Startup Nation to Open Innovation Nation: The Evolution of an Open Innovation Ecosystem in Israel. Available at SSRN 4447536.
10. Blažević, I., Kovačević, A. K., & Cobović, M. (2020). The Analysis of Entrepreneurial Activity in The Area of Brod-Posavina County for The Period from The Year 2014 to The Year 2018. *International Journal Vallis Aurea*, 6(2), 39-50.
11. Carland, J. W., Hoy, F., Boulton, W. R., & Carland, J. A. C. (1984). Differentiating entrepreneurs from small business owners: A conceptualization. *Academy of management review*, 9(2), 354-359.
12. Chiappero-Martinetti, E., von Jacobi, N., & Signorelli, M. (2015). Human development and economic growth. *Palgrave dictionary of emerging markets and transition economics*, 223-244.
13. Cingula, M., Veselica, R., Cingula, D. (2010). Edukacija stručnjaka za poduzetništvo. *Hrvatski znanstveno stručni skup o menadžmentu u turizmu i sportu*, 1(1), 57-65.

14. Dahlstrand, A. L., & Stevenson, L. (2010). Innovative entrepreneurship policy: linking innovation and entrepreneurship in a European context. *Annals of Innovation & Entrepreneurship*, 1(1), 5602.
15. Diaz-Moriana, V., Hogan, T., Clinton, E., & Brophy, M. (2019). Defining family business: A closer look at definitional heterogeneity. *The Palgrave handbook of heterogeneity among family firms*, 333-374.
16. Dimand, R. W., & Spencer, B. J. (2009). Trevor Swan and the neoclassical growth model. *History of Political Economy*, 41(Suppl_1), 107-126.
17. Drljača, M. (2012). Koncept održivog razvoja i sustav upravljanja. *Kvalitet i izvrsnost*, 1(1-2), 20-26.
18. Dumančić, L. R., Bogdan, Ž., & Krišić, I. R. (2020). Utjecaj COVID-19 krize na hrvatsko gospodarstvo. *Tradicionalni skup Hrvatskog društva ekonomista u Opatiji-objavljena poglavlja*, 28, 121-163.
19. EU [online] Dostupno na: <https://education.ec.europa.eu/hr/education-levels/higher-education/innovation-in-education/european-institute-of-innovation-and-technology-eit> (Pristupljeno: 15.05.2023).
20. Faber, A., Riemhofer, M., Rehm, S. V., & Bondel, G. (2019). A systematic mapping study on business ecosystem types. *Twenty-fifth Americas Conference on Information Systems*, Cancun, 1-10.
21. Fridman, K. (2019). How to do business in Israel? (Doctoral dissertation, Белорусский государственный экономический университет).
22. Galović, T. (2016). Uvod u inovativnost poduzeća. *Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci*.
23. García, M. D. M., Meneses, J. M. M., & Sandoval, K. V. (2022). Theoretical Review of Entrepreneur and Social Entrepreneurship Concepts. *Journal of Administrative Science*, 3(6), 19-26.
24. GEM [online] Dostupno na: [GEM Global Entrepreneurship Monitor \(gemconsortium.org\)](https://gemconsortium.org) (Pristupljeno: 15.05.2023).
25. GEM izvješće [online] <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=50691> (Pristupljeno 10.09.2023).
26. HAOP [online] Dostupno na: [Poštovani gospodine, \(haop.hr\)](https://www.haop.hr) (Pristupljeno: 08.09.2023).
27. Haour, G. (2005). Israel, a powerhouse for networked entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 5(1/2), 39.

28. Horgan, F. G., Mundaca, E. A., & Crisol-Martínez, E. (2021). Emerging patterns in cultural ecosystem services as incentives and obstacles for raptor conservation. *Birds*, 2(2), 185-206.
29. Inbar, E. (2023). 'Israel's secret is its chutzpah': the role of chutzpah in Israel's entrepreneurship and innovation scene-an interpretive essay. *International Journal of Business and Globalisation*, 34(1), 58-74.
30. Kaur, H., & Bains, A. (2013). Understanding the concept of entrepreneur competency. *Journal of Business Management & Social Sciences Research*, 2(11), 31-33
31. Kon, F., Cukier, D., Melo, C., Hazzan, O., & Yuklea, H. (2014). A panorama of the Israeli software startup ecosystem. Available at SSRN 2441157.
32. Korbet, R. (2019). Start-up Nation Central: Finder Insights Series–The State of the Israeli Ecosystem in 2018. Start-up Nation Central.
33. Kuratko, D. F., Morris, M. H., & Schindehutte, M. (2015). Understanding the dynamics of entrepreneurship through framework approaches. *Small Business Economics*, 45, 1-13.
34. Lider media [online] Dostupno na: <https://lidermedia.hr/lider-plus/ukratko/mlade-inovativne-tehnoloske-tvrtke-koje-su-usle-na-popis-25-najperspektivnijih-startupa-u-iducoj-godini-140394> (Pristupljeno 15.06.2023).
35. Matthews, C. H., Brueggemann, R. F. (2015). *Innovation and entrepreneurship: A competency framework*. Routledge.
36. Menipaz, E., Avrahami, Y., (2022). National Entrepreneurship and Innovation in the COVID-19 Era: National Research Report GEM 2020/2021, Beer Sheva, Israel: Ben-Gurion University [online] Dostupno na: [open \(gemconsortium.org\)](https://open.gemconsortium.org) (Pristupljeno: 17.07.2023).
37. Melzer, R. S. (2023). Israeli start-ups and ecosystem. In *Intellectual Property Management for Start-ups: Enhancing Value and Leveraging the Potential* (pp. 29-40). Cham: Springer International Publishing.
38. Naseer, S., Khalid, S., Parveen, S., Abbass, K., Song, H., & Achim, M. V. (2023). COVID-19 outbreak: Impact on global economy. *Frontiers in public health*, 10, 1009393.
39. OECD Economic Outlook [online] Dostupno na: [Browse by: "CROATIA" | OECD iLibrary \(oecd-ilibrary.org\)](https://www.oecd-ilibrary.org/) (Pristupljeno: 17.06.2023).

40. Razvojna agencija Daruvar [online] Dostupno na: [Fond za MSP-ove u okviru inicijative „Ideas Powered for Business” - Razvojna agencija Daruvar - RADA](#) (Pristupljeno: 17.06.2023).
41. Razvojna agencija Zagreb [online] Dostupno na: [Novosti - Razvojna agencija Zagreb](#) (Pristupljeno: 17.06.2023).
42. Reynolds, P. D., Hay, M., & Camp, S. M. (1999). Global entrepreneurship monitor. *Kansas City, Missouri: Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership*.
43. Ritchie, H., Mathieu, E., Rodés-Guirao, L., Appel, C., Giattino, C., Ortiz-Ospina, E., ... & Roser, M. (2020). Coronavirus pandemic (COVID-19). *Our world in data*.
44. Röhl, K. H. (2016). Entrepreneurial culture and start-ups: Could a cultural shift in favour of entrepreneurship lead to more innovative start-ups?.
45. Rosário, A. T., Raimundo, R. J., & Cruz, S. P. (2022). Sustainable Entrepreneurship: a literature review. *Sustainability*, 14(9), 5556.
46. Schneorson, D., Persov, E., & Bigger, R. (2019). Designing Your Future-21st Century Skill-Set for Industrial Designers. The case study of Israel Design Field. *The Design Journal*, 22(sup1), 243-259.
47. Senyo, P. K., Liu, K., & Effah, J. (2019). Digital business ecosystem: Literature review and a framework for future research. *International journal of information management*, 47, 52-64.
48. Singer, S., Šarlija, N., Pfeifer, S., & Oberman Peterka, S. (2022). Što čini Hrvatsku (ne) poduzetničkom zemljom? GEM Hrvatska 2021. CEPOR-Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva, Zagreb.
49. Spulber, D. F. (2012). Tacit knowledge with innovative entrepreneurship. *International Journal of Industrial Organization*, 30(6), 641-653.
50. Stam, E., & Van Stel, A. (2011). Types of entrepreneurship and economic growth. *Entrepreneurship, innovation, and economic development*, 78-95.
51. Start Up Europe [online] Dostupno na: <https://startupeurope.network/ecosystems/hr> (Pristupljeno 25.05.2023).
52. Stoica, O., Roman, A., & Rusu, V. D. (2020). The nexus between entrepreneurship and economic growth: A comparative analysis on groups of countries. *Sustainability*, 12(3), 1186.
53. Styron, R., & Pagani, M. (2020). The GEM global active faults database. *Earthquake Spectra*, 36(1_suppl), 160-180.

54. Širola, D. i Iskra, V. (2014). Analiza sustava poticanja poduzetništva na Europskoj, Hrvatskoj i lokalnoj razini. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 2 (1), 139-162
55. Škrtić, M., & Mikić, M. (2011). *Poduzetništvo*. Zagreb: Sinergija.
56. Teb poslovno savjetovanje [online] Dostupno na: [Poslovni subjekti - poslovanje u 2020. | TEB poslovno savjetovanje](#) (Pristupljeno: 18.05.2023).
57. Tišma, S., Maleković, S., Jelinčić, D. A., Škrtić, M. M., & Keser, I. (2022). From science to policy: how to support social entrepreneurship in Croatia. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(1), 23.
58. Tkalec, Z. (2011). Definicija i karakteristike poduzetništva kao ključne kompetencije cjeloživotnog učenja. *Učenje za poduzetništvo*, 1(1), 35-43.
59. Urbano, D., Turro, A., Wright, M., & Zahra, S. (2022). Corporate entrepreneurship: a systematic literature review and future research agenda. *Small Business Economics*, 1-25.
60. Vlada RH [online] Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/vijesti/uz-odvazno-i-odgovorno-vodstvo-hrvatska-ostvaruje-sve-svoje-strateske-i-razvojne-ciljeve/36224> (Pristupljeno: 18.07.2023).
61. Zakon o unapređenju poduzetničke infrastrukture, NN 93/13,114/13,41/14,57/18
62. Žaja, J., & Bakmaz, I. (2022). Izvori financiranja malih i srednjih poduzeća: usporedba Republike Hrvatske i Europske unije. *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 13(2), 100-107.
63. World Health Organization (WHO) (2021) More than half a billion people pushed or pushed further into extreme poverty due to health care costs. [online] Dostupno na: <https://www.who.int/news/item/12-12-2021-more-than-half-a-billion-people-pushed-or-pushed-further-into-extreme-poverty-due-to-health-care-costs>. (Pristupljeno 18.07.2023).
64. Yadav, V., & Unni, J. (2016). Women entrepreneurship: research review and future directions. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6, 1-18.

9. POPIS SLIKA

Slika 1. Osobine poduzetnika.....	7
Slika 2 GEM indikatori	12
Slika 3 Čimbenici uspjeha Izraela (Start Up).....	35

10. POPIS TABLICA

Tablica 1 Nova poduzetnička aktivnost (TEA)	19
Tablica 2 Inovativnost TEA poduzetnika na nacionalnoj razini.....	22
Tablica 3 Pandemija COVID-19 i nove prilike (TEA).....	32
Tablica 4 Pandemija COVID-19 i nove prilike „zreli“ poduzetnici.....	32
Tablica 5 Rangiranje Izraela među zemljama GEM-a prema motivaciji u 2019. i 2020.	39

11. POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1 Stav o osnivanju posla	39
---	----